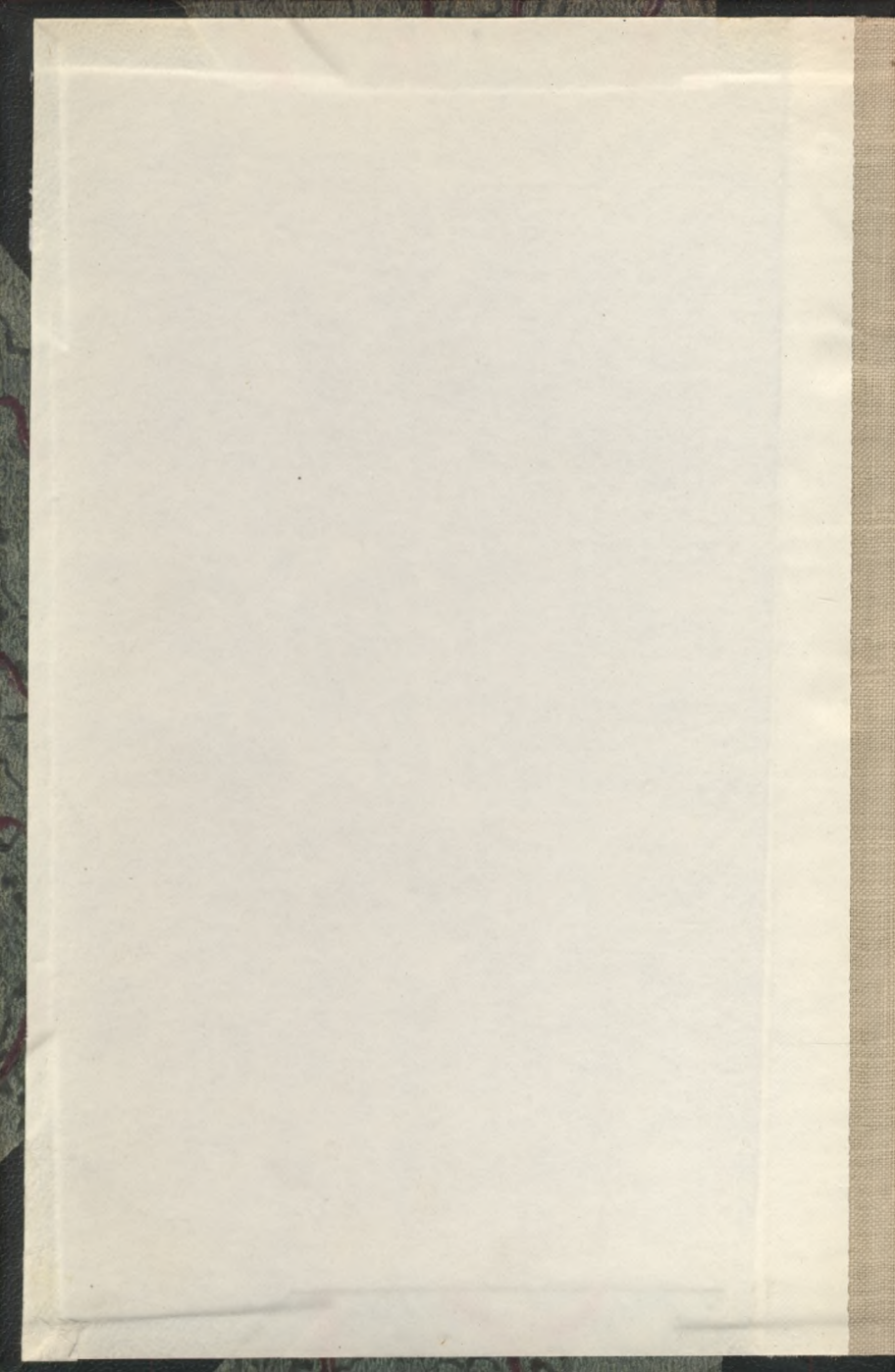

BIBLIOTECZA

PW
SP.
KRAKÓW

244

M

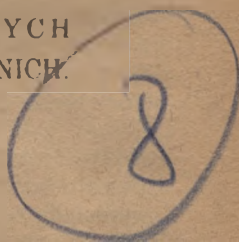

GRAMATYKA POLSKA

W ĆWICZENIACH

PODRĘCZNIK
DLA SZKÓŁ POWSZECHNYCH
I KLAS NIŻSZYCH SZKÓŁ ŚREDNICH.

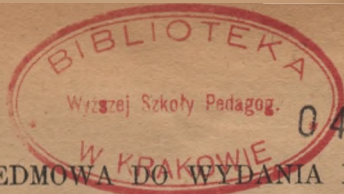
ZESZYT PIERWSZY.
WYDANIE TRZECIE.

1920.

WYDAWNICTWO M. ARCTA W WARSZAWIE.
POZNAŃ PLAC WOLNOŚCI 7. LUBLIN NAMIESTNIKOWSKA 23.
WILNO KSIĘGARNIA STOW. NAUCZYCIELSTWA POLSKIEGO.
CZCIONKAMI DUKARNI „GŁOSU NARODU” W KRAKOWIE.

M
244

049835

PRZEDMOWA DO WYDANIA PIERWSZEGO.

Ukazanie się w druku „Zwięzłej gramatyki języka polskiego“ niewątpliwie wywołać może słuszne pytanie, w jakim stosunku pozostaje ona do „Gramatyki języka polskiego“, wydanej przeze mnie w latach 1914—1916. Dokładną i wszechstronną odpowiedź na to pytanie podają same książki, bo powieźchowne nawet ich przejrzenie wykazuje wyraźne i aż nadto widoczne różnice: dla uniknięcia jednak nieporozumień uważam za właściwe choć w kilku treściwych słowach oznaczyć związek, zachodzący między obu podręcznikami, i określić zadanie, jakie każdemu z nich nadać zamierzałem. „Gramatyka“ obszerniejsza przeznaczona została dla nauczycieli, z których jedni mogą w niej znaleźć wskazówkę, jak zdobyć podczas studiów uniwersyteckich wiedzę językoznawczą uprzystępnąć i zastosować do potrzeb nauczania szkolnego, a inni, nie posiadający odpowiedniego przygotowania lingwistycznego, zdobędą dla swej wiedzy o języku właściwsze i bardziej ugruntowane podstawy. Z tego wynika, że „Gramatyka języka polskiego“ może być używana jako podręcznik w seminarjach nauczycielskich; mogą z niej również korzystać szersze koła czytającej inteligencji, dla których zagadnienia językowe nie są obojętne i obce. Przez opracowanie tej książki chciałem dać ścisły i konsekwentny obraz gramatyczny współczesnej polszczyzny wykształconej, a jeżeli podjętemu zadaniu powiodło mi się sprostać, to książka moja stanie się koniecznem uzupełnieniem gramatyki historycznej, gdyż zrozumienie języka wymaga nie tylko zaznajomienia się z jego przeszłością, lecz w równej mierze poznania tego systemu skojarzeniowego, który leży u podstawy współczesnego poczucia językowego: zrozumieć istotę zjawisk językowych, to znaczy umieć odpowiedzieć nie tylko na pytanie, skąd one powstały i jak się rozwinęły, lecz także, dzięki jakim czynnikom utrzymują się na poziomie współczesnego życia językowego. A właśnie na te pytania starałem się dać wyczerpujące odpowiedzi w swojej „Gramatyce języka polskiego“.

484-5 (075)

Inne zupełnie zadania ma spełnić „Zwięzła gramatyka języka polskiego”: jest to podręcznik, uwzględniający potrzeby nauczania niższego i średniego. Związek jego z obszerną „Gramatyką języka polskiego” polega: 1) na zachowaniu tychże samych teoretycznych punktów widzenia i sposobów zapatrywania na zjawiska językowe i 2) na utrzymaniu tegoż samego układu, złożonego z trzech kursów koncentrycznych; poza tem jednak obie książki różnią się zakresem zawartego w nich materiału i sposobem jego wyłożenia.

Zachowując trzystopniowość swego kursu koncentrycznego, rozłożyłem materiał, zgodnie z programem, opracowanym w roku ubiegłym przez b. Wydział Oświecenia Warszawskiego Zarządu Miejskiego (p. „Wychowanie w domu i szkole” 1916), na 5 lat nauczania i zależnie od tego podzieliłem podręcznik na 6 zeszytów. Zeszyt I i II tworzyć będą stopień pierwszy, to znaczy, obejmą naukę o znaczeniu wyrazów, rozpatrywanych jako części mowy i części zdania, oraz głosownię opisową. Zeszyt III i IV złożą się na stopień drugi i zawierać będą rozbiór formalny wyrazów i głosownię funkcjonalną, w której rozważane będą funkcje poszczególnych głosek w formach gramatycznych. Wreszcie, zeszyt V i zeszyt VI stanowić będą stopień trzeci, którego treścią będzie rozbiór formalny zdania.

Zeszyt pierwszy rozpoczyna systematyczną naukę gramatyki, obejmuje pierwszy rok nauczania tego przedmiotu, może więc być używany w trzecim roku szkoły elementarnej lub w klasie wstępnej szkół średnich. Na treść jego składa się 1) rozróżnianie na podstawie znaczenia podstawowych części mowy: rzeczownika, przymiotnika, czasownika i przysłówka, 2) zdanie i jego części podstawowe: podmiot i orzeczenie, 3) zgłoska, głoski, rozróżnianie samogłosek i spółgłosek na podstawie roli, jaką te dźwięki* odgrywają w zgłosce; spółgłoski głosowe i niegłosowe. Wykład rozpoczynam od rozpatrzenia znaczenia wyrazów raz dlatego, aby gramatykę powiązać z nauką o rzeczach, po drugie dlatego, aby przygotować dzieci do jaśniejszego zrozumienia części zdania, bo funkcja wyrazów w zdaniu zależy od znaczenia, jakie one mają, jako części mowy. W odpowiedzi na wątpliwości tych, którzy mają zwyczaj, zupełnie zresztą uzasadniony, rozpoczynania nauki gramatyki od zdania, podkreślam, że właściwie i ja nie po-

stępuję inaczej; różnica między moim a rozpowszechnionym układem polega tylko na tem, że gdy inni zaczynają naukę o zdaniu od rozpatrywania funkcji składających się na nie wyrazów, ja rozpatruję znaczenie wyrazów, ale przecież nigdy w oderwaniu od zdania, lecz zawsze w najściślejszym z nim związku.

Wykład ująłem w formę lekcyj, z których każda składa się z szeregu pytań i ćwiczeń. W ten sposób, zdaje mi się, ułatwiłem nauczycielowi pracę, z naciskiem jednak podkreślam, że nie miałem zamiaru pozbawiać go przez to samoistnej inicjatywy. Wprawdzie najważniejsze z opracowanych przeze mnie lekcyj przeszły próbę szkolną w Seminarjum Nauczycielskiem im. Orzeszkowej, pozostając pod kierunkiem p. Wandy Dzierzbickiej, przerobiły je bowiem moje uczennice na lekcjach próbnych w szkole wzorowej; niemniej jednak niepodobna było przewidzieć wszystkich mogących się nastąpić trudności; jak je w każdym poszczególnym wypadku ominąć lub usunąć, to, zależnie od okoliczności, rozstrzygnąć musi sam nauczyciel.

Materiał, zawarty w każdej lekcji, może być przerobiony w ciągu 15 do 20 minut.

Dział A obejmuje pytania i ćwiczenia klasowe, dział B podaje ćwiczenia domowe.

Liczba lekcji (62) uwzględnia ustalony przez programy nasze zwyczaj poświęcania na naukę gramatyki po pół godziny dwa razy w tygodniu.

Lekcje, oznaczone gwiazdkami, zawierają powtórzenie przerobionego materiału gramatycznego.

W pisowni zastosowałem zasady, uchwalone przez Akademię Umiejętności w Krakowie na posiedzeniu dn. 17 lutego 1917 r.

Stanisław Szober.

Warszawa. dn. 21 lutego 1917 r.

W wydaniu drugim zmieniono pisownię według zasad, uchwalonych przez Akademię Umiejętności w Krakowie na posiedzeniu dn. 9 lutego 1918 r.

PRZEDMOWA DO WYDANIA TRZECIEGO.

Wydanie trzecie tego zeszytu zbiega się z wydaniem drugim całości. Korzystam z tego, ażeby materiał, zawarty w podręczniku, dostosować do ustalonego już i opublikowanego programu ministerjalnego. (Programu gimnazjum państwowego — Gimnazjum niższe. Język polski; historia; języki nowożytnie. Warszawa 1919). Podstawą układu pozostała ta sama, co w wydaniach poprzednich, zasada koncentryczności, z uwzględnieniem jednak nie trzech, jak dawniej, lecz dwóch kursów. z których pierwszy ma charakter propedeutyczny, drugi jest kursem opisowo-systematycznym. W związku z tem całość będzie obejmowała nie sześć, lecz cztery zeszyty. Treść dwóch pierwszych nie uległa istotnym przekształceniom, natomiast bardziej zasadnicze zmiany nastąpią w układzie zeszytu trzeciego i czwartego. Zmiany te zostały wywołane potrzebą koniecznego ograniczenia materiału rzeczowego i związanego z tem oparcia programu na innej nieco podstawie podziału. W wydaniu poprzednim zeszyt trzeci i czwarty zawierał rozbiór form deklinacyjnych i konjugacyjnych, zeszyty piąty i szósty poświęcone były składni. Chcąc ten materiał pomieścić w ramach ciśniejszych, trzeba było naukę o formach oddzielnych wyrazów połączyć ze składnią. W ten sposób za punkt wyjścia nauki w kursie opisowo-systematycznym (zeszyt trzeci i czwarty) zostało wzięte w wydaniu nowem zdanie, przyczem przy rozbiórze sposobów łączenia wyrazów formy rzędu dają sposobność bliższego rozpatrzenia form deklinacyjnych rzeczowników, a formy zgody dają podstawę do przeglądu deklinacji przymiotników, zaimków i liczebników, przypadki zaś zgody orzeczenia z podmiotem pozwalają na przejrzenie form konjugacyjnych. Taki układ nie tylko okazał się dogodnym ze względu na możliwość treściwego ujęcia materiału rzeczowego, lecz wpłynął również dodatnio na sposób jego przedstawienia, gdyż, rozpatrując formy wyrazów w związku z ich funkcją w zdaniu, z konieczności trzeba było skupić uwagę przede wszystkim na ich znaczeniu, mniej miejsca i czasu przeznaczyć na analizę ich strony

zewewnętrznej. Takie ujęcie rzeczy, o ile chodzi o język ojczysty, którym przecież dzieci się posługują w mowie codziennej, jest może najwłaściwszy: dziecko szuka w języku tego, co ma bezpośredni związek z jego istotnem przeznaczeniem, a więc przede wszystkim wartości znaczeniowych, zarówno w wyrazie, jak formach, mniej znacznie zaciekawia je strona zewnętrzna języka. To też rozbiór form został sprowadzony tylko do wypadków niezbędnej konieczności, a więc do szczegółów, w których mowa dzieci może przypuszczalnie wykazywać takie lub inne odchylenia od norm, uznanych za poprawne, poza tem zostały podkreślone te znamiona formalne, które są wykładnikami wartości znaczeniowych, żyjących we współczesnem poczuciu językowym.

Korzystając z uzyskanego miejsca, na końcu każdego zeszytu podałem krótkie streszczenie zawartych w nim wiadomości, w tym celu, aby je w przejrzystym wykładzie zestawień, unaocznąć i ułatwić w ten sposób powtórzenie lub sięganie po ten lub inny szczegół.

Zmieniłem również tytuł książki: nie nazywam już jej „Zwięzłą gramatyką języka polskiego“, lecz „Gramatyką polską w ćwiczeniach“. Uczyniłem to dlatego, że wyraz „zwięzła“ wobec objętości książki wywoływał niekiedy nieporozumienia, choć muszę tutaj zaznaczyć, że na rozmiary podręcznika wpłynęła nie tyle suma zawartych w nim wiadomości, ile raczej obfitość materiału do ćwiczeń.

Poza tem treść zasadnicza, sposób traktowania zjawisk językowych i metoda pozostały bez zmiany, a o ile chodzi o zeszyt pierwszy, to jego nowe wydanie, nie różni się niczem od poprzednich. Zeszyt ten, zgodnie z programem ministerjalnym, jest przeznaczony dla klasy wstępnej szkół średnich lub trzeciego roku szkoły powszechnej.

Stanisław Szober.

Warszawa, dnia 11 listopada 1919 r.

CZEŚĆ PIERWSZA.

I. O PRZEDMIOTACH I CECHACH.

LEKCJA 1.

A. 1. Ile masz oczu?

2. Do czego służą nam oczy?

3. Co widzisz w tym pokoju?

4. Ile masz uszu?

5. Do czego służą nam uszy?

6. Co słyszysz na ulicy? Jakie dźwięki słyszymy w polu, na łące lub w lesie?

7. Jeżeli w ciemnym pokoju masz znaleźć książkę lub zeszyt, kałamarz lub pióro, krzesło lub stół, kubek, dzbanek, talerz lub misę, to w jaki sposób możesz te przedmioty rozpoznać, zapomocą czego je rozróżniasz?

8. Do czego służy nam dotyk?

9. W jaki sposób rozpoznajemy pokarmy i napoje? Czy tylko oczami? Jeżeli, na przykład, podczas choroby matka dawała ci w nocy pociemku lekarstwo, mleko, herbatę lub kawę, to w jaki sposób poznawałeś te napoje?

10. Do czego służy nam smak?

11. W jaki sposób rozpoznajemy rozmaite kwiaty, na przykład, bławatek lub bratek, różę lub rezedę? Czy tylko oczami?

12. Do czego służy nam węch, czyli powonienie?

13. Zapomocą czego poznajemy to, co nas w świecie otacza?

Oczy, uszy, dotyk, smak i węch są narzędziami, zapomocą których poznajemy, co nas w świecie otacza. Narzędzia te nazywają się zmysłami.

Zmysł, który jest narzędziem patrzenia, nazywamy wzrokiem: zmysł, zapomocą którego słyszymy, nazywa się słuchem; smakiem rozróżniamy jakość pokarmów; powonieniem wyczuwamy zapachy; zapomocą dotyku rozpoznajemy wszystko, co się znajduje w bezpośredniej z nami styczności.

B. 14. Jakie masz zmysły i do czego ci one służą? Odpowiedź napisz w zeszycie.

LEKCJA 2.

A. 1. Jakie masz zmysły?

2. Do czego służy nam wzrok? Co rozpoznajemy zapomocą słuchu? Co rozróżniamy smakiem i powonieniem? Co wyczuwamy zapomocą dotyku?

3. Co widzisz w tym pokoju? Co widzimy i słyszymy na ulicy? Co widzimy, słyszymy i czujemy w lesie lub na łące w słoneczne dni letnie? Co rozróżniamy smakiem? Co rozpoznajemy zapomocą dotyku?

Wszystko, co zapomocą zmysłów rozpoznajemy w otaczającym nas świecie, nazywamy przedmiotami. Naprzykład: *słońce, księżyc, niebo, chmura, deszcz, śnieg,*

góra, las, grzyb, jeź, pies, myśliwy, strzał, śpiew.

B. 4. Wymień kilka znanych ci przedmiotów.

5. Podany niżej urywek przepis� i podkreśl wyrazy, oznaczające przedmioty:

Od siniego¹⁾ morza bociany leciały, do naszej chateczki drogi nie widziały, a nad sinem morzem jasna zorza stała, tym białym bocianom drogę pokazała.

LEKCJA 3.

A. 1. Wymień kilka znanych ci przedmiotów i za-
stanów się, zapomocą jakich zmysłów je poznajesz.

2. Jakiemi zmysłami poznajemy *niebo, księżyc, gwiazdy, chmury, błyskawicę*?

3. Zapomocą jakiego zmysłu poznajemy *głos ludzki, rżenie konia, ryk krowy, plusk wody, szeleść liści, szum wiatru, grzmot pioruna*?

4. Jakiemi zmysłami poznajemy *jabłko, gruszkę, śliwkę* i inne owoce; w jaki sposób rozróżniamy *jaśmin, bez, bratek* i inne kwiaty?

5. Czy każdy przedmiot poznajemy zapomocą wszystkich zmysłów? Czy są takie przedmioty, które poznajemy jednym tylko jakimś zmysłem?

6. W następujących przykładach wskaż wyrazy, oznaczające przedmioty, i powiedz, jakiemi zmysłami te przedmioty poznajemy.

¹⁾ Siną barwę wyróżniamy bezpośrednio nie w otaczającym nas świetle, lecz w różnych przedmiotach, w danym razie, w *morzu*.

Oko pańskie konia tuczy. — Orzeł w słońce rad patrzy, sowa po kątach się tłucze. — Nie masz róży bez ciernia. — Po burzy słońce świeci. — Słodki miód, słodki cukier, a naj-słodsze dobre słowo. — Nie czyni żołnierza złota szabla. — I płotka dobra, gdy szczupaka niema. — Jaki dzwon, taki dźwięk. — Myszy figlują, gdzie kota nie czują.

B. 7. Z podanego niżej urywka wypisz wyrazy, oznaczające przedmioty; zastanów się, jakimi zmysłami te przedmioty poznajemy, i odpowiedź napisz.

Jabłonka i grusza podpórek aż proszą, tak na nich i jablek i gruszek, podpórki dziewczątka z podwórka przynoszą, gdzie struże dziadulo staruszek. Brat w małym ogródku motyką wciąż kopie; dziadulo, jak struże, tak struże; dwie siostry przed chatą trą białe konopie, a klekot odbija podwórze.

LEKCJA 4.

A. 1. Wymień kilka przedmiotów, znajdujących się w tym pokoju. Co o każdym z nich możesz powiedzieć?

2. Co możecie powiedzieć o waszych książkach i zeszytach, o naszej tablicy, ławkach, ścianach tego pokoju, piecu, który się tu znajduje, oknach naszej klasy?

3. Co możesz powiedzieć o słońcu, łące, skowronku, bławatku?

Wszystko, co dostrzegamy w przedmiotach i co możemy o nich powiedzieć, nazywamy cechami przedmiotów.

4. W następujących przykładach wskaż wyrazy, oznaczające cechy przedmiotów, i wymień przedmioty, do których te cechy należą:

Lekarstwo gorzkie, ale zdrowe. — Styczeń pogodny wróży rok płodny. — Chłodny maj, dobry urodzaj. — Święty Marcin¹⁾ na białym koniu jedzie. — Niewdzięczny człowiek brzydki. — Orzech ma twardą łupinę, a jądro smaczne. — Wielkie rzeki z małego źródła idą. — Małe rzeczy zgodą rosną, a wielkie niezgodą niszczą. — Przyjaciół wierny drogi.

B. 5. Przepisz, podkreślając wyrazy, oznaczające cechy przedmiotów:

W głębokim lesie na obszernej polanie stała chata gajowego. Chata była słomą kryta. Obok chaty stały budynki gospodarskie, przed nią zaś był kawał zagrodzonego pola i studnia żórawiana. Przed oknami rosły słoneczniki i dzikie wysokie malwy. Między słonecznikami podnosiły się czerwone główki maku; około malw okręcał się groch o kwieciu różanem i liljowem.

LEKCJA 5.

A. 1. Czy wskazane poniżej przedmioty mają jakie cechy wspólne?

a) mleko,	b) węgiel,	c) śnieg,	d) ogień,
śnieg,	tablica,	lód,	słońce,
cukier,	atrament,		
e) balon,	f) słońce,	g) cukier,	h) mleko,
piłka,	księżyc,	miód,	woda,
jabłko,	lampa,		piwo,

¹⁾ Dzień św. Marcina 11 listopada.

2. Wskaż cechy wspólne w następujących przedmiotach:

- a) mąka, b) gwiazda, c) szpilka,
 kreda, słońce, cierń,
 wapno, księżyc, kolec,
 d) kamień, e) nóż,
 skała, kosa,
 mur, szabla.

3. Jakie cechy wspólne mają ludzie i zwierzęta? Czy odżywiają się, rosną, umierają?

Ludzie i zwierzęta odżywiają się, rosną i umierają, a więc żyją, są istotami żywymi.

4. Czy rośliny są istotami żywymi? Zastanów się, czy mają one te cechy, które są właściwe istotom żywym. Czy odżywiają się, rosną i umierają?

5. Czy inne przedmioty, na przykład, rzeczy i zjawiska żyją? Czy takie przedmioty, jak, na przykład, *ławka*, *książka* lub *błyskawica*, albo *piorun* przyjmują pokarmy, rosną i umierają?

Wśród przedmiotów rozróżniamy żywe i martwe; do istot żywych zaliczamy ludzi, zwierzęta i rośliny, do przedmiotów martwych — rzeczy i zjawiska. *Człowiek*, *chłopiec*; *koń*, *owca*; *dąb*, *blawatek* to przedmioty żywe; *stół*, *książka*; *deszcz*, *błyskawica* są przedmiotami martwymi. — Przedmioty żywe odżywiają się, rosną i umierają; przedmioty martwe cech tych nie posiadają.

6. W następujących przykładach wskaż wyrazy, oznaczające przedmioty żywe i martwe:

Polak, gdy głodny, to zły, Francuz gwizdże, a Włoch śpiewa. — Najlepszemu piekarzowi czasem chleb się nie uda. — Pies kaczkę schwytał, a pan zjadł. — Gdzie róże, tam i ciernie. — Kochaj Boga, a bij wroga! — Polak nie liczy, lecz bije. — Chleb, starzejąc się, twardnie, człowiek słabnie. — Jedna jaskółka nie czyni lata, nie czyni miasta jedna chata. — Jak wielka błyskawica, nie pomoże okiennica. — Na pochyłą brzozę wszystkie kozy włożą.

B. 7. Przepisz, oznaczając w nawiasach nazwy istot żywych literą *ż*, a nazwy przedmiotów martwych literą *m*.

Na brzegu zielonym, na bujnej, na trawce dwie krówki się pasą, baranek, a pastuch przygrywa na długiej ligawce¹⁾, a słońko przygrzewa w poranek. Przelotny wiaterek to trawką zawichrzy, to w trzcinę, w tatarak się wkradnie. Ligawka przycichnie, to dzwonek z kościółka z za lasu zdaleka zadzwoni, a dzwonek zamilknie, to złota mi pszczołka zabrzęczy na kwietnej, na błoni. A pszczołka przysiedzie na świeży sasanek, to piosnka dziewczęcia drży w wietrze. O, Boże mój drogi, jak piękny wiosenny poranek!

LEKCJA 6.

A. 1. Przypomnij sobie, co nazywamy przedmiotem?

¹⁾ Fajarka.

2. Gdzie poznajemy przedmioty?
3. Co nazywamy cechami przedmiotów?
4. W czym wyróżniamy cechy?

Przedmioty wyróżniamy w otaczającym nas świecie, a cechy w przedmiotach; przedmioty są częstkami otaczającego nas świata, a cechy — częstkami przedmiotów.

5. Czy przedmioty należą do cech, czy cechy do przedmiotów?

6. Wymień kilka znanych ci przedmiotów i wskaż ich cechy.

7. Jakie cechy możesz wyróżnić w takich przedmiotach, jak: *ławka, pióro, atrament, tablica, zeszyt, książka*.

8. Czy masz pieska lub kotka? Może chowasz ptaszki lub hodujesz motyle albo kwiatki? Co możesz o nich powiedzieć, jakie wyróżniasz w nich cechy?

B. 9. Wymień kilka przedmiotów żywych i martwych i wylicz cechy, które w nich wyróżniasz. Odpowiedź napisz według wzoru:

Przedmiot: *wiewiórka*, cechy jej: *zręczna, ruchliwa, mała, ruda*.

II. O WYRAZACH.

LEKCJA 7.

A. 1. Jak masz na imię?

2. Jak się nazywasz?

3. Czy my a nasze imiona i nazwiska to jedno i to samo? Czy niema między nimi żadnej różnicy?

4. Wymów swoje imię. Z czego się ono składa? Napisz swoje nazwisko. Z czego się ono składa?

5. Czy ty składasz się z dźwięków? może z liter? Wymień części swego ciała.

6. Czy ty żyjesz? A czy imię i nazwisko twoje żyją?

My żyjemy, nazwiska nasze i imiona są przedmiotami martwymi. Każdy z nas, jak i inne istoty żywe, odżywia się, rośnie i rozwija; każdy, jak i inni ludzie, chodzi pracuje, myśli, smuci się, cieszy i wykonywa najrozmaitsze czynności; o imionach naszych i nazwiskach tego powiedzieć nie można; są to przedmioty zupełnie do nas niepodobne. Różnicę tę odczuwamy wszyscy: nazwiska nasze to nie my sami, lecz tylko nasze nazwy.

7. Czy tylko ludzie mają swoje nazwy? Jak się nazywa ten oto przedmiot, a jaka jest nazwa tego przedmiotu?¹⁾

8. Czy te przedmioty a ich nazwy to jedno i to samo? Czy niema między nimi żadnej różnicy?

9. *Słońce* jest ciepłe, czyż jego nazwa także grzeje? *Róża* pachnie, a czy czujemy zapach jej nazwy? *Jabłko* jest smaczne, a jakież jest smak jego nazwy?

10. Czy przedmioty i ich nazwy mają jedne i te same cechy? Co możesz, na przykład, powiedzieć o *tablicy* i o jej nazwie, o *talerzu* i jego nazwie? Talerz może się stłuc, czy jego nazwa także?

¹⁾ Tu nauczyciel powinien wskazać na jakiś w pobliżu znajdujący się przedmiot.

B. 11. Pomyśl o kilku znanych ci przedmiotach, wymień ich nazwy i wskaż cechy tych nazw i przedmiotów. Odpowiedź napisz, według wzoru:

Pies (zwierzę), cechy jego: *wierny, miły, dobry, szczeka* — *pies* (nazwa zwierzęcia), cechy jej: składa się z dźwięków, gdy ją wymawiamy, z liter, gdy jest napisana.

LEKCJA 8.

A. 1. Pomyśl o cechach *słońca*. Nazwij te cechy.

2. Pomyśl o cechach swego *kolegi*. Nazwij te cechy.

3. Spójrz na *piec*, pomyśl o cechach, jakie w nim poznajesz; powiedz nazwy tych cech.

4. Czy cechy mają swoje nazwy? Czy tylko przedmioty mają swoje nazwy?

5. Czy jest różnica między cechami a ich nazwami? Czy mógłbyś powiedzieć, jaka?

Cechy poznajemy w przedmiotach za pomocą zmysłów, nazwy cech wymawiamy lub piszemy. To, że, na przykład, *piec* jest *biały*, widzimy, a nazwę tej cechy wymawiamy i słyszymy.

Przedmioty i cechy, jak widzimy, mają swoje nazwy. Nazwy przedmiotów i cech nazywamy wyrazami.

Wyrazy wymówione składają się z dźwięków; wyrazy napisane składają się z liter.

Wyrazy, czyli nazwy przedmiotów i cech, trzeba odróżniać od samych przedmiotów i cech.

6. Co to są wyrazy?

B. 7. Przepisz, podkreślając nazwy przedmiotów raz, a nazwy cech dwa razy:

Naszły pluchy jesienne, wichry wyjące, drobne deszcze przeciągłe. Niebo stalowe, jednostajne, smutne. Ale oto widnokrąg się rozjaśnia i słoneczko świeci. Choć nie grzeje, ale po chwilowych deszczach i wichrach płynie po błękicie. Dni krótkie, ale ciepłe i ciche. Lekki wiaterek nosi w powietrzu białe nici pajęcze. To babie lato.

LEKCJA 9.

A. 1. Wskaż wyrazy, oznaczające przedmioty:

Mały Janek zasnął w miękkiej pościeli. — Pod miękką śniegu pościelą zasnęły krzewy i zioła. — Jabłonka i grusza podpórek aż proszą, tak na nich i jabłek i gruszek. — Córką była ojcu podporą w starości. — Dzieci zmówiły pacierz. — Strumyk szepcze swe pacierze. — Dawni wojownicy używali łuków i strzał. — Słońce rzuca swe promienne strzały. — Kazio na znak zgody kiwnął głową. — Ojciec jest głową rodziny.

2. Czy wyrazy: *pościel*, *podpora*, *pacierz*, *strzała*, *głowa*, w podanych wyżej przykładach mają jednakowe znaczenie, czy oznaczają jedne i te same przedmioty? Co oznacza *pościel* w przykładzie: *Pod miękką śniegu pościelą zasnęły krzewy i zioła*? Co oznacza *podpora*

w przykładzie: *Córka była podporą w starości*. Wytłumacz znaczenie wyrazów: *pacierz*, *strzała*, *głowa* w pozostałych przykładach.

Zwykłe znaczenie wyrazów nazywa się ich znaczeniem właściwym; znaczenie, które nadajemy wyrazom w pewnych tylko razach, nazywamy znaczeniem przenośnym.

3. Wskaż wyrazy, mające znaczenie przenośne.

Deszczowe łzy zalały dolinę. — Stada chmur zaległy widnokrąg. — Stado owiec biegnie na pastwisko. — Płaszcz z chmur zasłonił góry. — Drzew obnażone ramiona sterczą z pod zasy śniegowej. — Rozwarły się okiennice i strumień jasnego światła rozlał się po pokoju. — Niebiosa lśnią gwiazdami. — Śnieg pada brylantami. — Ziarna nauki wydają plon obfity. — Na murawie w perłach szkli się rosa.

B. 4. Przepisz, podkreślając wyrazy, użyte w znaczeniu przenośnym:

A za tego króla Jana, co to po łbach bił pohana, przyszły posły i rozjemce. — „Ratuj, królu, giną Niemce! Turek na nas następuje, szyjom naszym miecz gotuje, naszym wieżom księżyc w nowiu, naszym dziatkom chrzest z ołowiu. Jak zdobędą Wiedeń stary, krwawo poczną uczyć wiary i postawią ciężkie stopy w samem sercu Europy. My siłami niemieckimi nie obro nim naszej ziemi; ratuj, królu!“ Król się porwał zagniewany i zawołał: „Miecz mi dajcie! Nie

spoczną, klnę się duszą, aż oczyszczę dom sąsiada od szarańczy, co nań siada!“¹⁾

LEKCJA 10.

A. 1. Wskaż wyrazy, użyte w znaczeniu przenośnem.

Janek drzemał przy stole. — Pochylone chaty drzemią na dolinie. — Złoty pieniądz, choć mały, wart był trzy talary. — On ma złote serce. — Krzemień jest twardy i ostry. — On ma twarde serce. — Ostry świst przebił powietrze. — Nie lubię gorzkiej herbaty. — Nieposłuszeństwo dzieci jest dla rodziców gorzkim zmartwieniem. — Ocet jest kwaśny. — Myśliwi wrócili z łowów w kwaśnych humorach. — Myśliwy strzelił do zająca. — Z za różowej chmury słońko wystrzela. — Stoi w lesie wylękniona osina, wciąż do ziemi swe gałęzie nagina; dziwują się leśne drzewa niemało, co to biednej osiczy nie się stało. — Nasza się Wisła ukochana toczy przez kraj pszeniczny, polisty, uroczy; a nad nią ówdzie wioska się uśmiecha, chata się bieli, pochyła się strzecha.

2. Czy tylko wyrazy, oznaczające przedmioty, używane bywają w znaczeniu przenośnem?

B. 3. Przepisz, podkreślając wyrazy, użyte w znaczeniu przenośnem:

Słońko majowe ze snu już wstaje, we mgłach różowe wyłaca gaje, przez chmur koronkę pa-

¹⁾ Było to w roku 1683. Nauczyciel powinien dać dzieciom potrzebne wyjaśnienie.

trzy ciekawie, biegnie przez łąkę, kąpiąc się w stawie; promyki drżące po drzewach wiesza i budzić śpiące kwiatki pośpiesza; ukradkiem zcicha pączki rozwija i w lot z kielicha rośną wypija.

III. WYRAZY SAMODZIELNE I NIESAMODZIELNE.

LEKCJA 11.

A. 1. Wskaż wyrazy, oznaczające przedmioty i cechy:

Pracowity rolnik ma zboże. — Ręka rękę myje, noga nogę wspiera. — Słodki dym ojczyzny. — Słuchaj ojca, matki, da Bóg dostatki. — Skromność odzieży ozdobą młodzieży. — Suknia nie zdobi człowieka. — Nie czyni wojaka złota szabla. — Wodę pij, wodą się myj, będziesz zdrow. — Ranne słońce niecały dzień świeci. — Pan Bóg pszenicę mnoży, djabeł kłakol sporzy.

2. Przeczytaj i zwróć uwagę, czy wszystkie wyrazy oznaczają przedmioty albo cechy. Wskaż wyrazy, które nie oznaczają ani przedmiotów, ani cech.

Ryby i dzieci głosu nie mają. — Rybak suchy, a strzelec mokry djabła warci. — Ogień i woda dobrzy słudzy, lecz źli gospodarze. — Przy odwadze stoi szczęście. — Po burzy słońce świeci. — Bez lejca na wóz, bez wiosła na wodę, bez ostróg na konia nie wsiadaj!

3. Czy wyrazy: *i*, *a*, *przy*, *po*, *na*, mają jakieś wyraźne znaczenie, czy same przez się coś oznaczają?

Wyrazy, które same przez się nic nie oznaczają, nazywają się wyrazami niesamodzielnymi. Wyrazy, oznaczające przedmioty i cechy, nazywają się wyrazami samodzielnymi, bo nawet użyte oddzielnie, bez innych wyrazów, mają same przez się jakieś wyraźne znaczenie; wyrazy, naprzykład: *ryba, rybak, ogień, burza*, wskazują na znane nam przedmioty; wyrazy: *suchy, mokry, zły, dobry, świeci*, mają także wyraźne znaczenie, bo wskazują na znane nam cechy. Wyrazy niesamodzielne otrzymują znaczenie dopiero w połączeniu z wyrazami samodzielnymi. Wyrazy: *ryba, rybak, ogień, burza, suchy, mokry, zły, dobry, świeci*, są wyrazami samodzielnymi; wyrazy: *i, a, przy, po, na*, należą do szeregu wyrazów niesamozdzielnych.

B. 4. Przepisz, podkreślając wyrazy niesamodzielne:

Nad wiejską drogą zawisnął skowronek, na mszę poranną woła mały dzwonek. Stoi zagroda, plebanja i szkołka, i stare drzewa dokoła kościołka. Odgłos organów miesza się do dzwonka, do Matki Boskiej kończy się koronka... Po nabożeństwie lud się rozbieżał w pole.

LEKCJA 12.

A. 1. Wskaż wyrazy samodzielne i niesamodzielne.

Gęsty barszcz czeladzi nie odstraszy. — Bieda dokuczy i rozumu nauczy. — Poznanie błędu zmniejsza winę. — Bez woli Boskiej i włos z głowy nie spadnie. — Z małej chmury wielki deszcz. — Bywa wielkie serce i przy małym ciele. — Góra z górą się nie zejdzie, a człowiek z człowiekiem się zejdzie. — Skromność i cnota droższa od złota. — Gaśnie księżyc przed słońcem. — Za króla Olbrachta wyginęła szlachta¹⁾.

2. Co oznaczają wyrazy samodzielne?

3. Na ile klas możnaby podzielić wyrazy samodzielne?

Wyrazy samodzielne dzielą się na dwie klasy: 1) wyrazy, oznaczające przedmioty, i 2) wyrazy, oznaczające cechy. Ponieważ oprócz wyrazów samodzielnych rozróżnialiśmy także wyrazy niesamodzielne, więc wszystkie wyrazy, których używamy w mowie naszej, możemy, według ich znaczenia, podzielić na trzy następujące klasy:

Wyrazy samodzielne		Wyrazy niesamodzielne
Wyrazy, oznaczające przedmioty	Wyrazy, oznaczające cechy	

Wyrazy samodzielne mają samodzielne znaczenie, same przez się coś oznaczają; wyrazy niesamodzielne samodzielnego znaczenia nie posiadają i otrzy-

¹⁾ Na Bukowinie podczas wyprawy w r. 1497.

mują je tylko w połączeniu z wyrazami samodzielnymi.

B. 4. Przepisz, podkreślając wyrazy samodzielne:

Rosła kalina z liściem szerokim, nad modrym w gaju rosła potokiem, drobny deszcz piła, rosę zbierała, w majowym słońcu liście kapała. W lipcu korale miała czerwone, w cienkie z gałązek włosy wplecione. Tak się stroiła, jak dziewczę młode i jak w lusterko, patrzyła w wodę. Wiatr co dnia czesał jej długie włosy, a oczy myła kroplami rosy.

* LEKCJA 13.

A. 1. Jakie wyrazy nazywamy samodzielnymi i co to są wyrazy niesamodzielne?

2. Jakie klasy wyróżniamy wśród wyrazów samodzielnnych?

3. Wskaż wyrazy samodzielne. Zwróć uwagę, czy są one użyte w znaczeniu właściwym, czy przenośnym.

Białą się pola, oj, białą! Zasnęły krzewy i zioła pod miękką śniegu pościelą; biała pustynia dokoła. Gdzie była łączka zielona, gdzie gaj rozkoszny brzozowy, drzew obnażone ramiona sterczą z pod zaspy śniegowej. Opadła weselna szata, zniknęły wiosenne czary, wiatr gałązkami pomiata, zgrzytają suche konary. Tylko świerk, zawsze ponury, w tym samym żalobnym stroju, wśród obumarłej natury modli się, pełen spokoju.

4. Co to jest znaczenie właściwe i przenośne wyrazu?

B. 5. Przepisz, podkreślając wyrazy niesamodzielne:

Słońce weszło i padło na strzechy; przez szpary w stodołę się wkradło i obudziło ze snu młódzież. Wróble świerkały pod strzechą, gęgnął gęsior i odezwały się chórem kaczkę i indyki; pomrukuje bydło. Na dziedzińcu rozlegają się okrzyki myśliwców, wyprowadzają konie, zajężdżają bryki. Odezwały się trąby, otworzono psiarnie: zgraja chartów wypadła i wesoło skowyczy. Psy śmigają po dworze, idą i kładą szyje na obroże. Polowanie zapowiada się doskonale.

* LEKCJA 14.

A. 1. Wskaż wyrazy samodzielne i niesamodzielne; przy każdym wyrazie samodzielnym powiedz, czy oznacza on przedmiot, czy cechę.

Pieniądże, skarby, dobre mienie minie, sława pocziwa na wieki słynie. — Szelać wydaj, a złotych chowaj. — Pilność służy dobrego czyni pana datnego. — Każdy odpowiada za swoje błędy. — Nie pomoże czarnemu z przyrodzenia woda murzynowi. — Pieniądże okrągłe są, toczą się. — Pańskie oko konia tuczy. — Konia rączego przytrzymaj, leniwego chłostaj. — Mądra głowa nie stoi o głupie słowa. — Chwała za cnotą idzie.

B. 2. Przepisz, podkreślając wyrazy niesamodzielne:

Powróciły do domu bociany, hen, z zamorskiej powróciły ziemi, słonko blaskami grzeje promiennemi, kwiat po łąkach lśni się rozsypany,

dźwięczą srebrne rzeki, szumi bór daleki. Wyruszyli oracze na pole; ostry lemiesz czarną ziemię kraje; przeorali jedno, drugie staje. Rosą potu spływa trud po czole, przecież radość bierze na te skiby świeże.

IV. RZECZOWNIK.

LEKCJA 15.

A. 1. Jakie klasy wyróżnialiśmy wśród wyrazów samodzielnych?

2. Wskaż wyrazy, oznaczające przedmioty.

Gościa nieproszonego za drzwi wynoszą. — Barbara święta o górnikach pamięta. — Na twarde drzewo twardej potrzeba siekiery. — Pokornej głowy miecz nie siecze. — Co komu błogie, to mu drogie. — Ja uczę, wy się uczycie. — Zgoda buduje, niezgoda rujnuje. — Ja proszę, ty nalegasz. — Ten bije, tamten odbija. — Nic się nie stało. — Oni pracują, wy się bawicie. — Ty malujesz, on rysuje. — Język sieje, ucho zbiera.

Wyrazy, oznaczające przedmioty, nazywają się rzeczownikami. Wyrazy: *człowiek, chłop, rzemieślnik, gość, Barbara, język, ucho, głowa, ten, tamten, on, ja, ty, my, wy*, oznaczają przedmioty, są więc rzeczownikami.

3. Wymień kilka rzeczowników.

B. 4. Przepisz, podkreślając rzeczowniki:

Wędrowało sobie słońko uśmiechnięte, jasne, złote; szło nad gajem, szło nad łąką, napotkało w łzach sierotę. Ten się żali: „Tak wesoło świe-

cisz światu, słońko moje, uśmiechami sypiesz wkoło, gdy ja smutny we łzach stoję!“ Słońko na to: „Biedne dziecię, i mnie smutno na niebiosach, gdy o waszym myślę świecie i o ludzi ciężkich losach; lecz nie mogę ustać w drodze, by nad każdą boleć raną, więc w złocistym blasku chodzę, wypełniając, co kazano. Nie pomogą próżne żale, ból swój niebu trza polecić, a samemu wciąż wytrwale trzeba naprzód iść i świecić!“

LEKCJA 16.

- A. 1. Co to są rzeczowniki?
2. Jakie wyróżnialiśmy przedmioty?
3. Co to są przedmioty żyjące i martwe?
4. Jakie przedmioty zaliczaliśmy do żyjących i jakie wyróżnialiśmy wśród martwych?
5. Wskaż rzeczowniki i zastanów się, co każdy z nich oznacza: osobę, zwierzę, roślinę, rzecz czy zjawisko.

Braci niezgoda wszystkich gorszy. — Jedna jaskółka nie przynosi wiosny. — Za króla Jana Kazimierza nie stało miast i żołnierza. — Bóg lekarz najlepszy. — Kruk krukowi oka nie wykole. — Dobry młyn wszystko zmiele. — Chleb, starzejąc się, twardnieje, człowiek słabnie. — Przyjaciół przyjaciele rad widzi. — Każdy ptak ciągnie do swego gniazda. — Złe koło i zła głowa najwięcej robią hałasu. — Soli do chleba, a nie chleba do soli się daje. — Zasiał tatarkę, zrodziło się proso. — Deszcz we żniwa, płacz przy

obiedzie, śmiech w kościele — niepotrzebne. —
Mądra myszka w łapkę nie wpadnie.

Rzeczowniki są nazwami przedmiotów. Wśród przedmiotów rozróżniamy ludzi, zwierzęta, rośliny, rzeczy i zjawiska, więc rzeczowniki są to wyrazy, które oznaczają ludzi, zwierzęta, rośliny, rzeczy i zjawiska.

B. 6. Napisz po 5 przykładów na rzeczowniki, oznaczające ludzi, zwierzęta, rośliny, rzeczy i zjawiska.

LEKCJA 17.

A. 1. Zastanów się, jaka jest różnica między rzeczownikami: *chłopiec a Janek, dziewczynka a Mania, miasto a Warszawa, rzeka a Wisła*.

Czy *Janek* jest *chłopcem*? a czy każdy *chłopiec* jest *Jankiem*? Czy *Mania* jest *dziewczynką*? a czy każda *dziewczynka* jest *Manią*? Czy każde *miasto* nazywa się *Warszawą*, a każda *rzeka* — *Wisłą*?

Nazwy, które są własnością pewnych tylko przedmiotów, nazywają się rzeczownikami własnymi. Rzeczowniki: *Janek, Mania, Warszawa, Wisła*, są nazwami własnymi. Nazwy te nadajemy przedmiotom w celu wyróżnienia tych przedmiotów od innych do nich podobnych: wiele przecież jest na świecie miast i rzek; chcąc je odróżnić, trzeba je było różnie poznaczać, stąd powstały nazwy własne takich miast polskich, jak: *Warszawa, Kraków, Lublin, Piotrków*,

Płock, nazwy rzek: *Wisła*, *Bug*, *Pilica*, *Warta* i t. d.¹⁾)

2. Wskaż rzeczowniki własne:

Wisła płynie, jak płynęła. — Przepłynął przez morze, a na Dunajcu utonął. — Warszawa ma ogrody, a Kraków sam ogród. — Pod Warną poginęli nasi marno²⁾. — Za króla Olbrachta wyginęła szlachta³⁾. — Kazimierz Wielki zastał Polskę drewnianą, a zostawił murowaną. — Za Piasta były miasta drewniane. — Nie odrazu Kraków zbudowano. — Język i do Rzymu doprowadzi. — Od świętej Anki (26 lipca) chłodne wieczory i ranki. — Walek czubił Maćka, Maciek czubi Walka. — Święty Wojciech sieje, Marek się z niego śmieje⁴⁾. — Na świętego Stanisława Kostkę (13 listopada) ujrzysz śniegu drobnostkę, a na Ofiarowanie (21 listopada) przydadzą się i sanie.

B. 3. Przepisz, podkreślając rzeczowniki własne:

Nad rzeką Wisłą stoi góra Wawelska. Na Wawelu zamek królewski zbudowano przed dawnymi czasy. Płynie u stóp jego Wisła i szumi, niby powieści opowiada o Kraku, co zabił straszego smoka, o Wandzie, która życie swoje za ukochany naród oddała, a wdzięczny lud usypał jej kopiec.

¹⁾ Rzeczowniki własne wyróżniamy w piśmie przez wielkie litery początkowe. ²⁾ W r. 1444 nad morzem Czarnym podczas wyprawy Władysława III Warneńczyka na Turków. ³⁾ W roku 1497 na Bukowinie. ⁴⁾ Że zbyt późno; dzień św. Wojciecha 23 kwietnia, dzień świętego Marka 24 marca.

LEKCJA 18.

- A. 1. Jakie wyrazy nazywamy rzeczownikami?
 2. Jakie wyróżnialiśmy przedmioty?
 3. Co to są przedmioty żyjące i martwe?
 4. Co oznaczają rzeczowniki?
 5. Jakie rzeczowniki nazywamy własnymi?
 6. Wymień kilka rzeczowników własnych.
 7. Napisz kilka rzeczowników własnych.
 8. W jaki sposób wyróżniamy w piśmie rzeczowniki własne?
 9. Wskaż rzeczowniki własne.

Od Warszawy do Krakowa jedno serce, jedna mowa! Od Warszawy do Poznania jedno serce do kochania! Jedno serce bije w łonie¹⁾, jedne dusze, jedne dłonie, jeden zapal ręce splata, jednej pieśni dźwięk dolata! Od Beskidu²⁾ czarnej skały poszybował orzeł biały tam, gdzie Wisła się zaczyna, w locie niebios szlak przecina. Od Warszawy do Piotrkowa, od Lublina do Poznania — jedno serce, jedna mowa, jedno serce do kochania! Od Cieszyna³⁾ przez gór szczyty biegnie czysta pieśń w błękit, przez Tatr złomy, lśniące w krasie, i grzmi echem przez Podlasie⁴⁾.

- B. 10. Przepisz, podkreślając rzeczowniki własne:

Ponad Wisły pasmem długiem, ponad Sanem, ponad Bugiem, w nadniemeńskich puszc dolinie z jednej piersi piosnka płynie. Od Warszawy

¹⁾ W piersi. ²⁾ Część zachodnia Karpat; stamtąd na górze Baraniej bierze swój początek Wisła. ³⁾ Miasto na Górnym Śląsku, na zachód od Krakowa. ⁴⁾ Kraj nad Bugiem.

do wzgórz Lwowa — jedno serce, jedna mowa,
od Wisztyńca ¹⁾ do Niekłania ²⁾ — jedno serce
do kochania.

V. PRZYMIOTNIK I CZASOWNIK.

LEKCJA 19.

A. 1. W podanych niżej przykładach wskaż wyrazy, oznaczające cechy, i zwróć uwagę na przedmioty, do których te cechy należą.

Gorąca kasza w usta parzy. — U karpia głowa najsmaczniejsza. — Nowy śnieg, nowy mróz. — Bóg — lekarz najlepszy. — Pan Bóg nierychliwy, ale sprawiedliwy. — Mądra głowa nie dba na głupie słowa. — Dobrym panom Pan Bóg sporzy. — Młody pan, młode rządy; stary pan, stare rządy. — Za Piasta były drewniane miasta. — Posłuszne dziatki to skarb dla matki.

2. W następujących przykładach wskaż wyrazy, oznaczające cechy przedmiotów, i zastanów się, czy są to cechy stałe, czy przejściowe, zmienne?

zimny lód — lód topnieje — lód topniał
biały śnieg — śnieg padał — śnieg będzie padał
biała brzoza — brzoza zakwitła — brzoza kwitnie
twardy kamień — kamień się potoczył
gorące słońce — gorący piec
zimny śnieg — zimny piec
słodki cukier — słodka herbata
gorzki piołun — gorzka herbata.

¹⁾ Miejsowość w Suwalszczyźnie. ²⁾ Miasto w Radomskim.

3. Czy cechy, które wyróżniamy w przedmiotach, są stałe, czy zmienne?

4. W następujących przykładach wskaż wyrazy, oznaczające cechy przedmiotów, i zwróć uwagę, czy są to cechy stałe, czy zmienne.

Toczy Wisła, toczy żółte fale swoje; czasem barwę zmienia, złoci, srebrzy fale i ubiera nurty w perły i korale. Gdy słońeczko wschodzi, na ziemi pogoda, różowemi blaski drży wiślana woda; gdy niebo błękitne, błękitem się śmieje; gdy niebo pochmurne, i Wisła szarzeje. Nad Wisłką naszą świecą jasne noce, na berlinkach¹⁾ płyną z Kaźmierza²⁾ owoce, jabłuszka rumiane, gruszki, śliwki, wiśnie. Płynie Wisła, płynie w dolinie i lesie, pełne zbóż galary³⁾ na swym grzbiecie niesie, i flisaków⁴⁾ piosnka wesoło wciąż dzwoni: „Nieś nas, matko nasza, na swej modrej toni! Nieś nas, Wisło szara, do samego Gdańska; niech flisaków wiedzie święta ręka Pańska!“

B. 5. Przepisz, podkreślając wyrazy, oznaczające cechy zmienne przedmiotów.

Ranek był gorący i duszny. Ptaki nie śpiewały; zwierzęta nie chciały jeść i zmęczone kryły się między budynkami. Wiatr zrywał się, to słabnął; raz był suchy i gorący, to znowu chłodny i wilgotny. Za wsią ukazał się rudy obłok, który zapowiadał bliską burzę.

¹⁾ Wielka łódź. ²⁾ Miasto nad Wisłą w ziemi Lubelskiej.

³⁾ Wielka płaska łódź. ⁴⁾ Flis, żeglarz rzeczny.

LEKCJA 20.

A. 1. W podanych niżej przykładach mamy zestawione wyrazy, oznaczające jedną i tę samą cechę: zastanów się, czem się te wyrazy różnią.
błękitne niebo — niebo błękitnieje — błękitniało
żółte zboże — zboże żółknieje — pożółkło
dojrzałe zboże — zboże dojrzewa — będzie dojrzewało
czarna chmura — chmura szerniała
biały włos — włos zbieleje
stary człowiek — człowiek starzeje się
zwiędły kwiat -- kwiat zwiędnie.

Cechy zmienne, przejściowe zjawiają się w przedmiotach tylko od czasu do czasu, zmieniają się w nich zależnie od czasu; dlatego też, oznaczając je, bardzo często musimy wskazywać na czas, w którym się one w przedmiotach zjawiają — czy w czasie teraźniejszym, to znaczy wtedy, kiedy o nich mówimy lub piszemy, czy w czasie przeszłym, czy też w przyszłym; na przykład: *siadłem, siedzę, usiądę; pisałem, piszę, będę pisał.*

2. Wskaż wyrazy, oznaczające cechy zmienne przedmiotów zależnie od czasu; określ ten czas.

Idzie żołnierz borem, lasem, przymierając z głodu czasem. Suknia na nim oblatuje, wiatr dziurami przelatuje. Chociaż żołnierz obszarpany, przecież stoi między pany. W kotły, bębny uderzyli, na wojenkę zatrąbili. Starsza siostra usły-

szala, bratu konia osiodlała, a młodsza mu miecz podała, sama rzewnie zapłakała. „Nie płacz, nie płacz, siostró, brata; powrócę ja za trzy lata“. B. 3. Przepisz, podkreślając wyrazy, oznaczające cechy przedmiotów, zmienne zależnie od czasu.

Nie wyszło roku, półtora, wojownicy jadą z pola. „Witam, witam, mospanowie, daleko tam brat na wojnie?“ „Leży w polu na Podolu¹⁾), prawą nóżkę ma w strzemieniu. Konik jego wedle niego grzebie nóżką, żałuje go: „Wstawaj, panie młodziesieńki, ja twój konik wierniusieńki! Póki pan mój na mnie siadał, tom ja czyste ziarno jadał, teraz nie mam siczki, słomy, rozniosą mnie kruki, wrony“. Siostra wyszła, wysłuchała, potem rzewnie zapłakała.

LEKCJA 21.

A. 1. W następujących przykładach wskaż wyrazy, oznaczające cechy przedmiotów zależnie od czasu, i takie wyrazy, które oznaczają cechy przedmiotów niezależnie od czasu.

Mój Piotrusiu, siądźmy razem na tym wzgórku koło drogi. Ja z książeczki mojej nowej przeczytam ci powieść sławną, sławną powieść o tych czasach, co minęły, przeszły dawno. Pokażę ci na obrazku takich mężów i rycerzy, aż ci w główkę najdzie blasku, aż serduszko ci uderzy. Opowiem ci różne rzeczy o tych polach, o tem niebie,

¹⁾ Część dawnej Polski, gdzie były staczone częste walki z Tatarami i Turkami.

o tych naszych żytnich kłosach, co tu rosną wedle ciebie; opowiem ci o tych lasach, co na straży, szumiąc, stoją, o tych rzekach modrych, bystrych, co nam łąki nasze poją. Potem sobie zaśpiewamy, aż głos pójdzie na pół mili, i będzie nam w sercu błogo, żeśmy taki dzień przeżyli.

Wśród wyrazów, oznaczających cechy przedmiotów, należy wyróżniać takie, które oznaczają te cechy zależnie od czasu, i takie, które je oznaczają niezależnie od czasu. Wyrazy, oznaczające cechy przedmiotów zależnie od czasu, nazywają się *czasownikami*; wyrazy, które oznaczają cechy przedmiotów niezależnie od czasu, nazywają się *przymiotnikami*. Wyrazy: *jasne, ciepłe (słońce)* są przymiotnikami, wyrazy: *(słońce) świeci, grzeje, świeciło, grzało* są czasownikami.

2. Wskaż przymiotniki i czasowniki.

Cichy las, cichy las w ten jesienny miły czas! Jasny księżyc niebem płynie, wiewióreczka na drzewinie siedzi sobie, duma sobie, w górę trzyma łapki obie, a nie widzi nas! Cichy bór, cichy bór! Już umilknął ptasząt chór; już sarenka drzemie mała, już i trawka zadrzemała; dąbstaruszek lasu strzeże, strumyk szepce swe pacierze, płynąc kędyś z gór.

B. 3. *Chłopiec, uczeń, pies, wróbel, dąb, róża; deszcz, śnieg*. Wymień po kilka cech tych przedmiotów, przytem jedne niech będą oznaczone

przez czasowniki (zależnie od czasu), inne — przez przymiotniki (niezależnie od czasu), według następującego wzoru:

chłopiec: — *grzeczny, dobry, pilny*; — *pisat, czyta, będzie się bawił*.

LEKCJA 22.

A. 1. Do podanych niżej rzeczowników dodaj wyrazy, oznaczające cechy przedmiotów, odpowiadając na pytanie: *co robi?* według wzoru:

rolnik co robi? *orze, podróżny* co robi? —

myśliwy co robi? — *koń* co robi? —

nauczyciel „ — *owca* „ —

2. Zapomocą jakich wyrazów oznaczyliśmy cechy, wymienione w ćwiczeniu poprzednim, przez czasowniki czy przymiotniki?

3. Na jakie pytanie odpowiadają czasowniki?

4. Na co wskazujemy, odpowiadając na pytanie: *co robi przedmiot?*

Odpowiadając na pytanie: *co robi przedmiot?* wskazujemy na jego czynność; na pytanie to, jak widzieliśmy, odpowiada czasownik, więc oznacza on czynność.

5. Wskaż wyrazy, oznaczające czynność przedmiotów, czyli czasowniki.

Człowiek mierzy, Bóg uderzy. — Zgoda buduje, niezgoda rujnuje. — Język sieje, ucho zbiera. — Szczęście psuje, nieszczęście hartuje. — Ciepło nie łamie kości. — Bojaźliwy nic wielkiego nie sprawi. — Kruk krukowi oka nie wy-

kole. — Dobry młyn wszystko zmiele. — Cierpliwość wszystko zwycięża. — Króla Popiela myśzy zjadły.

B. 6. Napisz krótki list do kolegi i opowiedz, co robisz codzień po południu. Podkreśl czasowniki.

LEKCJA 23.

A. 1. Do podanych niżej rzeczowników dodaj wyrazy, oznaczające cechy przedmiotów, odpowiadając na pytanie: *co się dzieje z przedmiotem?* lub *w jakim przedmiot jest stanie?* według wzoru:

fiótek: kwitnie, pachnie, więdnie,

chłopiec: siedzi, smuci się, martwi się,

dąb: — trawa: — kłos: — kosa: — deszcz: —

2. Zapomocą jakich wyrazów oznaczyliśmy cechy, wymienione w ćwiczeniu poprzednim, przez przymiotniki czy czasowniki?

3. Na jakie pytania odpowiadają czasowniki?

4. Na co wskazujemy, odpowiadając na pytania: *co się dzieje z przedmiotem?* lub *w jakim przedmiot jest stanie?*

Odpowiadając na pytania: *co się dzieje z przedmiotem?* lub *w jakim przedmiot jest stanie?* wskazujemy na stan przedmiotu. Na pytania te odpowiadają czasowniki, więc stan przedmiotów oznaczamy przez czasownik.

5. Czy czasowniki oznaczają tylko stan przedmiotów?

6. Na jakie pytania odpowiadają czasowniki, oznaczające czynność?

7. Wskaż czasowniki i zwróć uwagę, czy oznaczają one czynność, czy też stan przedmiotu.

Gdyby stanął tu przede mną siwy konik mój, piękną dałbym mu uzdeczkę i z czapraka strój, zgrabne siodło wyszywane i strzemiona dwa, i podkówki z mocnej stali, bo stal długo trwa, i na konia wsiadłbym gracko, i pojechał w świat, i zwiedziłbym za górami wielki ziemi szmat, poznał kraje, obyczaje, wiele siół i miast, potem wrócił na swym koniu do rodzinnych gniazd.

B. 8. Przepisz, podkreślając czasowniki.

Zahuczały, zaświstały wichry w srebrny róg; leci, leci tuman biały aż na chaty próg, na tej chaty próg lipowy, co ochrania nas, co otula nasze głowy w złej śnieżycy czas. A ja stoję u okienka, a ja patrzę w dal; milknie, cichnie ma piosenka, serce chwyta żal.

LEKCJA 24.

A. 1. Jakie wyrazy nazywamy czasownikami?

2. Na jakie pytania odpowiadają czasowniki.

3. Jakie cechy przedmiotów oznaczamy za pomocą czasowników?

4. Jakie cechy przedmiotów oznaczamy zależnie od czasu?

Czasowniki odpowiadają na pytania: *co robi przedmiot? co się z nim dzieje?* lub *w jakim jest stanie?* i oznaczają czynności

i stany przedmiotów. Czynności i stany są takimi cechami przedmiotów, które oznaczamy zależnie od czasu.

5. Wskaż czasowniki.

A jak poszedł król na wojnę, grały jemu surmy¹⁾ zbrojne, grały jemu surmy złote na zwycięstwo, na ochotę. A jak poszedł Stach na boje, zaszumiały jasne zdroje, zaszumiało kłosów pole na tęsknotę, na niedolę. A na wojnie świszczą kule, lud się wali, jako snopy, a najdzielniej biją króle, a najgęściej giną chłopcy. Szumią orły chorągwie, skrzypi kędyś krzyż wioskowy, Stach śmiertelną dostał ranę, król na zamek wraca zdrowy.

B. 6. Przepisz, podkreślając czasowniki.

A gdy wjeżdżał w jasne wrota, wyszła przeciw zorza złota, i zagrały wszystkie dzwony na słoneczne światła strony. A jak chłopu dół kopali, zaszumiały drzewa w dali, dzwoniły mu przez dąbrowę te dzwoneczki, te liljowe.

LEKCJA 25.

A. 1. Czy tylko czasowniki oznaczają cechy przedmiotów?

2. Jaka jest różnica między czasownikiem a przymiotnikiem?

3. Wskaż czasowniki i przymiotniki.

Suchy marzec, mokry maj czyni zboże, jako gaj. — Droga to chatka, gdzie mieszka matka. — Ranne słońce niecały dzień świeci. — Słońce

¹⁾ Trąby.

u złego wójta i w południe gaśnie. — Łaskawe słowo znajdzie łaskawe ucho. — Pozłacane żelazo nie rdzewieje. — Mądra głowa ma dość dwa słowa. — Nauka sławę nieśmiertelną rodzi. — U złego bartnika i miód gorzki. — Cudzą szkodą nikt się nie zбоgaci. — Złe zielsko prędko rośnie. — Łamie ćwiczenie złe przyrodzenie.

4. Jakie wyrazy oznaczają cechy przedmiotów?

B. 5. Przepisz, podkreślając przymiotniki.

Na dolinie, na zielonej widzę w dali wioskę małą, domek płotem ogrodzony, na zakręcie brzozę białą; do gościńca droga długa, na niej lipy i topole; poza wzgórkim srebrna struga, a za strugą szczere pole. Dalej kwiatki na murawie, na pagórku, na przydrożu, dziki piołun rośnie w trawie i bławatki rosną w zbożu. Dalej jeszcze tam na boku krzyż się chyli na rozstaju, a dąb siwy u potoku.

LEKCJA 26.

A. 1. Do podanych niżej rzeczowników dodaj wyrazy, oznaczające cechy przedmiotów, odpowiadając na pytania: *jaki? jaka? jakie? czyj? który? ile?* według wzoru:

rolnik: — *jaki? pracowity, pobożny,*

rzemieślnik „ —

żołnierz „ —

szabla *jaka?* —

litera „ —

dom *czyj? nasz, mój, ojcowski,*

szkoła *czyja?* —

<i>zeszyt</i>	<i>czyj?</i>	—
<i>nauczyciel</i>	<i>„</i>	—
<i>godzina</i>	<i>która?</i>	<i>ósmą,</i>
<i>ławka</i>	<i>„</i>	—
<i>dzień</i>	<i>który?</i>	—
<i>jabłka</i>	<i>ile?</i>	<i>trzy,</i>
<i>butki</i>	<i>„</i>	—
<i>książki</i>	<i>„</i>	—

2. Zapomocą jakich wyrazów oznaczyliśmy cechy, wymienione w ćwiczeniu poprzednim, przez czasowniki czy przymiotniki?

3. Na jakie pytania odpowiadają przymiotniki?

4. Na co wskazujemy, odpowiadając na pytania: *jaki? czyj? który? ile?*

Odpowiadając na pytania: *jaki? czyj? który? ile?*, wskazujemy na własność przedmiotu. Na pytania te odpowiadają przymiotniki, więc własność przedmiotów oznaczamy przez przymiotnik.

5. Wskaż wyrazy, oznaczające własności przedmiotów, czyli przymiotniki.

Wpółród Kruszwicy¹⁾ spokojnych wieśniaków żył Piast, co bogów i ludzi miłował, a Pan wszechmocny dla dobra Polaków do wielkich celów ród jego gotował. Dom Piasta szczupły, ale zewsząd czysty; za Gopłem małą pasiekę posiadał; cienił lepiankę jawor wiekuisty, a na nim bocian gniazdo swe zakładał. Dzień nadzedł miły dla skromnej rodziny, w którym, jak

¹⁾ Miasto nad jeziorem Gopłem.

pogan prawo nakazało, pierworodnego syna postrzyżyny¹⁾ obchodzić miano przez ucztę wspólną. Hoża Rzepicha i nasz Piast sędziwy od rana całym trudnią się obchodem, stół zastawiają tłustymi mięsami i duże czary napełniają miodem. W gronie przyjaciół zaczęły się gody; pierwszemi dary już uczczono bogi, gdy dwóch młodzieńców przecudnej urody wchodzi w gościnne biesiadników progi.

B. 6. Przepisz, podkreślając przymiotniki.

Piast i Rzepicha z czołem nachylonem proszą, by miejsca chcieli zasiąść swoje. Lud się gromadzi, a z tłumem zwiększonym mnożą się pokarm i słodkie napoje. Po uczcie świetni zniknęli młodzieńcy²⁾, a lud zgodnemi zawołał głosami: „Piast miły bogom! pocóż czekać więcej! Niech będzie królem, rządzi Polakami!”

LEKCJA 27.

A. 1. Jakie wyrazy nazywamy przymiotnikami?

2. Na jakie pytania odpowiadają przymiotniki?

3. Jakie cechy przedmiotów oznaczamy za pomocą przymiotników?

4. Jakie cechy przedmiotów oznaczamy niezależnie od czasu?

Przymiotniki odpowiadają na pytania: *jaki? czyj? który? ile?* i oznaczają własności przedmiotów. Własności są takimi

¹⁾ Obrzęd, odpowiadający naszym chrzcinom.

²⁾ Byli to aniołowie.

cechami przedmiotów, które oznaczamy niezależnie od czasu.

5. Wskaż przymiotniki, czyli wyrazy, oznaczające własności przedmiotów.

Bocianie gniazdo, zębata brona¹⁾ na wierzchu drzewa osamotniona. Mroźna, pogodna nadchodzi zima. Jak brylantowe, drzewa się świecą, pyłki srebrzyste w powietrzu lecą. Zamarzły wody, białe zagony, po drodze głodne włączają się wrony. Śniegi ubite pod nogą skrzypią. Na okna kwiaty zaszyły śnieżyste, a na nie księżyc promienie czyste rzuca z wysoka. Izba w półcieniu, wszystko w uśpieniu! O, jak tu miło przy tym kominie! Płomień opada, iskry migocą.

B. 6. Przepisz, podkreślając przymiotniki.

Cisza wokoło, tylko piosenka z chałup, gdzie drobne świecą okienka, jakby z za świata do mnie dolata. Tam prządki ciągną pod strzechą starą ze lnu konopi długą nić szarą, a z serca ciągną nici srebrzyste, długie powieści, pieśni ojczyste: to jak Pan Jezus w ludzkiej postaci schodzi do chat do biednej braci i między dzieci, trzódka maleńką, rozdziela dary ręką najświętszą!

LEKCJA 28.

A. 1. Jak się nazywają wyrazy, oznaczające cechy przedmiotów?

¹⁾ Chłopi często kładą na dachach lub wierzchołkach drzew stare brony, chcąc w ten sposób ułatwić bocianom budowanie gniazd.

2. Jaka jest różnica między czasownikiem a przymiotnikiem?

3. Jakie cechy przedmiotów oznaczają czasowniki i na jakie pytania odpowiadają?

4. Wymień kilka przedmiotów i nazwij ich cechy zapomocą czasowników.

5. Jakie cechy przedmiotów oznaczają przymiotniki i na jakie pytania odpowiadają?

6. Wymień kilka przedmiotów i oznacz ich cechy zapomocą przymiotników.

Wśród wyrazów, oznaczających cechy przedmiotów, wyróżniać należy przymiotniki i czasowniki. Przymiotniki oznaczają cechy przedmiotów niezależnie od czasu; czasowniki wskazują na cechy przedmiotów zależnie od czasu. Cechy, oznaczone przez przymiotniki, są własnościami przedmiotów; cechy oznaczone przez czasowniki, są czynnościami lub stanami przedmiotów. Przymiotniki odpowiadają na pytania: *jaki? czyj? który? ile?*, czasowniki odpowiadają na pytania: *co robi przedmiot? co się z nim dzieje? lub w jakim jest stanie?*

7. Wskaż przymiotniki i czasowniki i za każdym razem wytłumacz, dlaczego wskazywany wyraz jest przymiotnikiem lub czasownikiem.

Po szerokiem polu modra Wisła płynie. Pochylone chaty drzemią na dolinie; nad wodą zgarbiony stary dąb żylasty, kędy białą płótna wesołe niewiasty. Po łące stąpają bociany po-

wolne, w owsach jednostajnie brzęczą świerszcze polne, a z borów cienistych leśnej okolicy rozwiewa się wonność sosnowej żywicy. Po wodzie, na Wiśle, wśród ciszy poranka płynie łódź fli-sowska, jak szara cyranka¹⁾, a za nią ładowne pszenicą galary, szum wioseł na falach, i śmiechy i gwary. Po boru jagody dziewczę rwie we wrzosie i śpiewa. Po długiej dolinie tęsknoty cieką. I gdzie się obrócisz, nad Wisłą, nad Bugiem, brzmi nuta serdeczna za bydłem, za pługiem, po wodzie srebrzystej, po zielonym gaju, jakby jedna dusza była w całym kraju.

B. 8. Dodaj przymiotniki i czasowniki do następujących rzeczowników: *Wisła, łódka, statek, flisak, rybak, słońce, niebo, śpiew*.

* LEKCJA 29.

A. 1. Co to są wyrazy samodzielne i niesamodzielne?

2. Daj po kilka przykładów na wyrazy samodzielne i niesamodzielne.

3. Jakie wyrazy wyróżnialiśmy wśród wyrazów samodzielnych?

4. Co to są rzeczowniki?

5. Jak się nazywają wyrazy, oznaczające cechy przedmiotów?

6. Jaka jest różnica między przymiotnikami a czasownikami?

7. Wymień kilka przymiotników i czasowników w połączeniu z rzeczownikami.

¹⁾ Gatunek kaczki dzikiej.

8. Jakie cechy przedmiotów oznaczamy niezależnie od czasu?

9. Jakie cechy przedmiotów oznaczamy niezależnie od czasu?

10. Wskaż wyrazy samodzielne i niesamodzielne; przy każdym wyrazie samodzielnym powiedz, czy jest to rzeczownik, przymiotnik czy czasownik.

Noc księżycowa perłami rosi, mgła lazurowa¹⁾ z wód się podnosi. Szerokie pole, śpią chaty w dole, gwiazdy migocą, w wodzie się złocą. Tam brzoza biała włosy rozwiała, tu olchy błotne rosną wilgotne. Noc wonna, cicha, w liściach wiatr wzdycha. Tam bębnią bąki z zielonej łąki. Z jezior głębokich rybka zaświeci, z niebios wysokich gwiazdka przeleci. W długiej dolinie, w dalekim jarze²⁾ pastuch za bydłem gra na fujarze.

B. 11. Do podanych niżej rzeczowników dodaj przymiotniki i czasowniki i ułóż z tych wyrazów opowiadanie (piśmiennie): *zima*, *mróz*, *staw*, *lód*, *chłopcy*, *śmiechy*, *zabawa*.

* LEKCJA 30.

A. 1. Wskaż wyrazy samodzielne i niesamodzielne; przy każdym wyrazie samodzielnym powiedz, czy jest to rzeczownik, przymiotnik czy czasownik.

Pięknym jest ten gaj, piękną jezior toń, piękny świeży maj, co roznosi woń; piękny

¹⁾ Błękitna, niebieska. ²⁾ Jar — wąwóz, wądół.

jasny dzień, co blask złoty śle, piękny nocy cień na błękitów tle; piękny cały świat, piękny wzdłuż i wszerz, piękny każdy kwiat, każdy ptak i zwierz; piękny słońca wschód i rumieniec zórz; świat jak jeden cud, piękny wszerz i wzdłuż!

2. Dodaj rzeczowniki do następujących przymiotników: *czarny, biały, zielony, żółty, czerwony, błękitny*.

3. Do rzeczowników, wymienionych w ćwiczeniu poprzednim, dodaj czasowniki.

B. 4. Ułóż opowiadanie (piśmiennie), dodając przymiotniki i czasowniki do następujących rzeczowników: *niedziela, lekcje, ranek, kościół, msza, pieśń, kazanie, spacer, kolega, zabawa*.

V. PRZYSŁÓWEK.

LEKCJA 31.

A. 1. W podanych niżej przykładach zwróć uwagę na wyrazy, wyróżnione pochyłym drukiem, zastanów się, co one oznaczają i wskaż wyrazy, z którymi się one łączą.

Jasne słońce świeci. — Słońce świeci *jasno*. — Na niebie świecił *blady* księżyc. — Księżyc świecił *blado*. — Powiał *lekki* wietrzyk. — Dzieciół na jedlinie stuka *zlekka*. — Na widnokręgu ukazała się *krwawa* luna. — Słońce *krwawo* zachodzi. — Rozległ się *głuchy* huk. — Dzwon zahuczał *głucho*. — Moczył nas *bezustanny* deszcz. — Deszcz padał *bezustannie*. — *Pilny* uczeń uważa. — Władzio uczy się *pilnie*. —

Zapanowała *ogromna* cisza. — Zapanowała *ogromnie* poważna cisza.

2. Co oznaczają wyrazy: *jasno*, *blado*, *zlekka*, *krwawo* i t. d.?

3. Obok cech przedmiotów, czyje jeszcze cechy rozróżniać należy?

4. Do podanych niżej przykładów dodaj wyrazy, oznaczające cechy cech, odpowiadając na pytanie: *jak*?

słońce grzeje jak? — *dzieci bawią się jak?* —
siano pachnie jak? — *czas ucieka jak?* —
muzyka gra jak? — *pilny Wojtuś jak?* —
grzeczny chłopiec jak? —

B. 5. Przepisz, podkreślając wyrazy, oznaczające cechy cech.

Czas prędko uchodzi. — Łódka moja zwolna płynie. — Podróżny szedł wolno. — W owsach jednostajnie brzęczały świerszcze polne. — Często wybiegałem nad brzeg rzeki. — Pierś jego odetchnęła swobodnie i głęboko. — Wieś spała spokojnie i cicho. — Świat cały zasnął głęboko. — Wokoło panowała ogromnie poważna cisza. — Noc była bardzo ciepła.

LEKCJA 32.

A. 1. Wskaż wyrazy, oznaczające cechy cech.

Kto nic nie doświadczył, mało wie. — Często człowiek, chcąc ominąć jeden dół, w drugi wpada. — Kto źle rozkazuje, niedługo panuje. — Rządź się rozumnie, sprawuj się pocziwie, a w każdym stanie będziesz żył szczęśliwie. — Wielkie rzeki cicho płyną. — Najłatwiej błądzi,

kto prędko sędzi. — Słowo dobre mało kosztuje, a wiele pomaga. — Kto długo sypia, tego się bieda czepia. — Kto się cnotliwie sprawuje, spokojnie żyje. — Kto uczciwie żyje, ten długo żyje.

Wyrazy, oznaczające cechy cech, nazywają się przysłówkami.

2. Do podanych niżej przykładów dodaj odpowiednie przysłówki.

*wiatr dmie — chmury się gromadzą —
niebo się chmurzy — błyskawica zaświeciła —
grzmot zahuczał —*

B. 3. Przepisz, podkreślając przysłówki.

Raz na podwórzu stanęły dwa pługi: jeden długo spoczywał, z pracy wrócił drugi. „Przyjacielu, rzekł pierwszy, nie rozumiem wcale, czemu ja tak przyćmiony, ty błyszczysz wspańiale; wszak z jednegośmy kruszcu¹⁾, przecież niejednacy. Skądżeś ty nabył blasku?“ — „Czy chcesz wiedzieć? Z pracy“.

LEKCJA 33.

A. 1. Jakie wyrazy nazywamy przysłówkami?

2. Czem się różni przysłówek od przymiotnika i czasownika?

3. Wskaż przysłówki.

Noc była prawdziwie marcowa. — Chłop słuchał uważnie i głową trząsał smutnie. — Ogromnie poważna cisza tu panuje. — Pierś jego odetchnęła swobodnie i głęboko. — Świat cały jakoś zasnął wokoło mnie. — W tej części sadu

¹⁾ Z metalu.

rosły tu i owdzie wiśnie. — Gdzie niegdzie wznoszą gałęzie krzaki. — Brzmia zewsząd okrzyki. — Nocy takiej nie widziałem nigdy. — On mnie często ku krzegom Niemna siniego prowadził; stamtąd lubiłem na miłe góry ojczyste poglądać. — Wieża zdała się dwakroć większa. — Spojrzeliśmy sobie trzykroć oko w oko. — Ktoś trzy razy zlekka do drzwi zapukał.

B. 4. Przepisz, podkreślając przysłówki.

Wiatr chłodno westchnął i mgłami kręci, zima już blisko jest, blisko! Bocian poważny, stróż sianożęci, rozpuszcza skrzydła, tumani, męci¹⁾ i zwolna płynie na rżysko. Siadł, zaklekotał, zwiesił dziób duży i zamknął poważne oko. Znów syn litewski²⁾ marzy głęboko o swej zamorskiej podróży.

LEKCJA 34.

A. 1. Co oznaczają przysłówki?

2. Wskaż kilka przedmiotów, wymień ich cechy i określ cechy tych cech; naprz. *księżyc świeci jasno, słowik śpiewa ładnie*.

3. Wskaż przysłówki.

Poszliśmy prosto wilgotną drożyną i nieza długo dotarliśmy do rzeczki, która płynęła wartko w wąskim korycie. Wpoprzek rzeki leżała na wpół zgniła olszyna. Chłopcy się zatrzymali i namyślali się, czy będą mogli przez nią przejść bezpiecznie na drugi brzeg rzeczki. Tymczasem Bartoszek stał już na kłodzie i spokojnie prze-

¹⁾ Krąży. ²⁾ Opis jesieni litewskiej.

chodził na drugą stronę, za nim szybko przebiegł Tadek. Poszedłem i ja. Już dobiegałem do polowy, gdy noga mi się poślizgnęła, zacząłem się przechylać na lewo, na prawo i wpadłem w rzekę.

B. 4. Przepisz, podkreślając przysłówki.

Słońce krwawo zachodzi. Na świat spada powoli noc pochmurna. Na niebie tu i owdzie migocą między chmurami gwiazdy. Na zachód jeszcze ozłocona ziemia świeci ponuro, żółtawoczerwono. Woń młodej wikliny i topoli balsamicznie rozlewa się w powietrzu. Wiatr cicho szumi w gałęziach drzew. Zdala dochodzi plusk wartko płynącej rzeczki.

VI. RZECZOWNIK. — PRZYMOTNIK. — CZASOWNIK. — PRZYSŁÓWEK. — WYRAZY NIESAMODZIELNE.

LEKCJA 35.

A. 1. Co oznaczają rzeczowniki?

2. Wymień kilka rzeczowników.

3. Co oznaczamy przez przymiotniki i czasowniki?

4. Wymień kilka przymiotników i czasowników tak, aby przy każdym z nich był odpowiedni rzeczownik.

5. Jaka jest różnica między przymiotnikami a czasownikami?

6. Co oznaczają przysłówki?

7. Wymień kilka przysłówków tak, aby przy każdym z nich był przymiotnik lub czasownik łącznie z odpowiednim rzeczownikiem.

8. Wskaż rzeczowniki, przymiotniki, czasowniki i przysłówki. Za każdym razem zadawaj sobie pytanie: „dlaczego?” i staraj się dać na nie właściwą odpowiedź. Przy czasownikach, przymiotnikach i przysłówkach wskaż wyrazy, z którymi się one łączą.

Słońce dogrzewa, ludzie już orzą; skowronek śpiewa na chwałę Bożą. Wkoło piosenka brzmi wciąż radosna; tu brzoza pęka, tam pachnie sosna. Tu klucz żórawi ciągnie zdaleka, tu płochych kaczek para ucieka. Lecą bociany, drozdy, słowiki; pełno prawdziwej, żywej muzyki. W górze rozlane błękitne morze, powietrze szklane, czyste. Ach, Boże, w jakimże słowie człowiek wypowie rozkosze wieśne¹⁾, polne i leśne!

B. 9. Opisz zabawy wiosenne na dziedzińcu szkolnym. Rzeczowniki oznacz literą *r.*, czasowniki — literami *cz.*, przymiotniki — literami *pt.*, przysłówki — *ps.*

LEKCJA 36.

A. 1. Co oznaczają wyrazy: *i*, *a*, *ale*, *od*, *do*, *z*? Czy oznaczają one cokolwiek same przez się? czy mają jakieś wyraźne samodzielne znaczenie?

2. Jak nazywamy wyrazy, które nie posiadają samodzielnie wyraźnego znaczenia?

3. Czy wyrazy: *wróbel*, *słownik*, *orzeł*; *uczeń*, *nauczyciel*; *słońce*, *księżyc*, *gwiazda*, mają wy-

¹⁾ Wiosenne

rażne znaczenie? Co one oznaczają? Co to są za wyrazy?

4. Czy rzeczowniki mają samodzielne znaczenie?

5. Jak nazywamy wyrazy, które posiadają samodzielne znaczenie?

6. Czy rzeczowniki są wyrazami samodzielnymi?

7. Czy wyrazy: *biały, czerwony; dobry, ładny; świeci, grzeje, wesoło śpiewa, ochoczo tańczy*, mają samodzielne znaczenie?

8. Oprócz rzeczowników, jakie znasz jeszcze wyrazy samodzielne?

Wszystkie wyrazy, używane w języku polskim, można podzielić na dwie klasy: 1) wyrazy samodzielne i 2) niesamodzielne. Do wyrazów samodzielnych zaliczamy: rzeczowniki, przymiotniki, czasowniki i przysłówki. Ten podział wyrazów wedle ich znaczenia da się ująć w następującej tablicy:

Wyrazy samodzielne			Wyrazy niesamo- dzielne
oznaczające przedmioty	oznaczające właściwości przedmiotów	oznaczające właściwości cech	
1. Rzeczowniki	2. Przymiotniki 3. Czasowniki	4. Przysłówki	

9. Wymień kilka rzeczowników.

10. Daj kilka przykładów na przymiotnik.

11. Wymień kilka czasowników.

12. Połącz z temi czasownikami i przymiotnikami odpowiednie przysłówki.

B. 13. Do podanego niżej szeregu rzeczowników dodaj odpowiednie przymiotniki, a do czasowników — przysłówki.

chłopczyk jaki? *wesoły* co robi? *bawi się*
jak? *wesoło*

uczeń jaki? — co robi? *uczy się* jak? —

rolnik jaki? — co robi? *orze* jak? —

koń jaki? — co robi? *biegnie* jak? —

pies jaki? — co robi? *szczeka* jak? —

słownik jaki? — co robi? *śpiewa* jak? —

kogut jaki? — co robi? *pieje* jak? —

LEKCJA 37.

A. 1. Jak dzielimy wyrazy według ich znaczenia?

2. Jakie wyrazy wyróżnialiśmy wśród wyrazów samodzielnych?

3. Co oznaczają rzeczowniki?

4. Jakie wyróżnialiśmy przedmioty?

5. Czem się różnią przedmioty żywe od martwych?

6. Jakie przedmioty żyją?

7. Jakie przedmioty zaliczamy do martwych?

8. Wskaż rzeczowniki, przymiotniki, czasowniki i przysłówki. Przy rzeczownikach powiedz, czy oznaczają one przedmioty żywe, czy martwe.

Na różanem kwiecie siadł słownik maleńki; śpiewa, a nikt nie wie, skąd on wziął piosenki. A tak śpiewa pięknie, taki głos uroczy, że aż

serce mięknie, zbiega łza na oczy. Patrzy Stacho mały, podniósł wzrok w niebiosa, łzy w oczętach stały, jak na kwiatkach rosa. — Powiedz, rzekł, słowiczku, śpiewna ty ptaszyno, dla kogo twe piosnki i skąd one płyną?

B. 9. Przepisz, podkreślając rzeczowniki.

— Skąd me piosnki płyną? Nie dziw się ni trocha: śpiewa zawsze pięknie ten, kto mocno kocha. Kocham noc majową w księżycu pozłocie, gdy nad moją głową świeci gwiazdek krocie. Kocham krzewy, zdroje i łąkę kwiecistą, kocham gniazdo moje i ziemię ojczystą.

* LEKCJA 38.

A. 1. Jakie wyrazy nazywamy rzeczownikami?

2. Czy takie rzeczowniki, jak: *człowiek*, *miasto*, *rzeka* oznaczają jeden jakiś przedmiot, czy cały szereg podobnych przedmiotów?

3. Jaka jest różnica w znaczeniu takich rzeczowników, jak: *człowiek* i *Adam Mickiewicz*, *miasto* i *Warszawa*, *rzeka* i *Wisła*?

4. Jak nazywamy rzeczowniki, które są nazwami, nadawanymi poszczególnym tylko przedmiotom w celu odróżnienia ich od innych, podobnych, przedmiotów?

5. Wskaż rzeczowniki i zwróć uwagę, które z nich są rzeczownikami własnymi.

W Krakowie na Wawelu nad Wisłą stoi zamek królewski. Obok zamku wznosi się katedra ¹⁾).

¹⁾ Kościół biskupi.

W podziemiach katedry spoczywają zwłoki królów polskich, Tadeusza Kościuszki, księcia Józefa Poniatowskiego i Adama Mickiewicza. Panuje tam poważna i uroczysta cisza. Ale pod grobowcami królewskimi znajduje się, według podania, inny wspaniały zamek. Siedzi tam Lech, Krakus, Wanda, Piast-kołodziej, Mieczysław z krzyżem, Bolesław Chrobry ze Szczerbcem¹⁾, Bolesław Krzywousty z Żórawiem²⁾, Władysław Łokietek, Kazimierz Wielki, Jadwiga i Jagiełło, dwóch Zygmuntów, Stefan Batory, Jan Sobieski i inni królowie. Siedzą i rozprawiają o tem, co słyhać na ziemi, a twarze ich poważne czasem rozjaśni uśmiech, czasem łza serdeczna zabłyśnie w źrenicy. Dawno już od Polski odeszli, ale ciągle czuwają nad swym ukochanym narodem.

B. 6. Wymień kilka nazw znanych ci miast i rzek. Odpowiedź napisz.

* LEKCJA 39.

A. 1. Wymień kilka rzeczowników, odpowiadając na pytania: *kto?* *co?* według wzoru: *kto?* *pan*, *kto?* *koń*, *co?* *dąb*, *co?* *ptug*.

2. Na jakie pytania odpowiadają rzeczowniki?

3. Jakie rzeczowniki odpowiadają na pytanie *kto?* i jakie na pytanie *co?*

4. Jak nazywamy takie wyrazy, jak: *grzeczny* (*chłopiec*), *czwarty* (*tydzień*), *dwa* (*dni*), *nasz* (*dom*)? Na jakie pytania one odpowiadają?

¹⁾ Nazwa miecza Bolesława Chrobrego. ²⁾ Nazwa miecza Bolesława Krzywoustego.

5. Na jakie pytania odpowiadają przymiotniki?

6. Co oznaczają wyrazy: (*chłopiec*) *siedzi* (*i*) *czyta*. Co to są za wyrazy? Na jakie pytania one odpowiadają?

7. Na jakie pytania odpowiadają czasowniki?

8. Do podanych niżej przykładów dodaj przysłówki, odpowiadając na pytanie: jak?

pies szczeka jak? — koń rży jak? —

krówka ryczy jak?

9. Na jakie pytania odpowiadają przysłówki?

10. W następującym urywku wskaż rzeczowniki, przymiotniki, czasowniki i przysłówki, odpowiadając na właściwe im pytania.

Spuściła się z góry święta niedziela, z za różowej chmury słońko wystrzela. Wiatr kołysze kłoski zielonej niwy, lata wkoło wioski anioł życzliwy i łąkom, gdzie kwiatki, wieści udziela: „Radujcie się, dziatki, dzisiaj niedziela! Trawka, pełna rosy, czeka na stada, ryczy w niebogłose obórka rada. Sute, dzięki Bogu, pastwisk obszary, trąbi w trąbkę z rogu pastuszek stary. Za wsią sterczy z drzewa krzyż Zbawiciela, ptaszek na nim śpiewa: „Dzisiaj niedziela!“

B. 11. Opisz, jak spędzasz niedzielę. Rzeczowniki oznacz literą *r.*, przymiotniki — literami *pl.*, czasowniki — *cz.* i przysłówki — *ps.*

* LEKCJA 40.

A. 1. Jak dzielimy wyrazy według ich znaczenia?

2. Czem się różnią wyrazy samodzielne od niesamodzielnych?

3. Jak dzielimy wyrazy samodzielne?

4. Wskaż wyrazy samodzielne i niesamodzielne.

Dawno, dawno, przed laty u moich towarzyszy z zamiar się ułożył jechać na łowy; a choć zgola na strzelca Pan Bóg mnie nie stworzył, szedłem gotowy. Ułożyłem do drogi bez długich wymówek wszystko, co trzeba: wziąłem książkę i lulkę¹⁾, papier i ołówkę, i kawał chleba. I wesoło z chichotem puściwszy się w drogę, skracamy chwile; a do lasu, gdzie jedziem, dwie czy trzy mile. Przemokliśmy do nitki, bo deszcz lał, jak z kadzi²⁾; broń moknie. A jacyż my szczęśliwi, jak byliśmy radzi ze światła w oknie! W chatce gościnny strzelec osuszał nam suknie, sprawił wieszak.

B. 5. Przepisz, oznaczając rzeczowniki literą *r.*, przymiotniki — *pt.*, czasowniki — *cz.*, przysłówki — *ps.* i wyrazy niesamodzielne *wns.*

Stoi w lesie wylękniona osina, wciąż do ziemi swe gałęzie nagina. Dziwują się leśne drzewa niemało, co to biednej osiczynie się stało. Tak żałosna cichych szumów jej nuta, a nikt nie wie, że to kara, pokuta. Matce Boskiej z Dzieciąteczkiem osika dla osłony swych gałęzi umyka³⁾, a choć to już dawno temu lat tyle, drzewo drży wciąż, nie odpocznie na chwilę.

¹⁾ Fajka. ²⁾ Kadź — ceber, wiadro. ³⁾ Nie daje. Według podania, osiczyna odmówiła Świętej Rodzinie podczas ucieczki do Egiptu schronienia pod swemi gałęziami.

CZEŚĆ DRUGA.

I. WYRAZ A ZDANIE.

LEKCJA 41.

- A. 1. Napisz na tablicy nazwy pór roku.
2. Napisz nazwy miesięcy letnich.
3. Napisz nazwy dni w tygodniu.
4. Napisz nazwy liczb od 1 do 5.
5. Napisz, co myślisz o lecie.
6. Co możesz powiedzieć o grudniu.
7. Napisz, co robisz w niedzielę.
8. Czy wszystkie szeregi wyrazów, które napisałeś w odpowiedzi na podane wyżej pytania, zawierają myśli skończone?
9. Czy wyrazy: *siedzę, piszę, czytam; słuchacie; uważajcie!* zawierają myśl skończoną?
10. Czy wyrazy: *biały; ładnie; las* oznaczają myśl skończoną?
11. Czy każdy wyraz i każdy szereg wyrazów zawiera jakąś myśl skończoną?
- Jeden wyraz lub połączenie wyrazów, zawierających w sobie jakąś myśl skończoną, nazywa się zdaniem.
12. Odpowiedz zdaniami, co myślisz o naszej szkole, o kolegach, o lekcjach.
- B. 13. Napisz kilka zdań o jakichkolwiek znanych ci przedmiotach.

LEKCJA 42.

A. 1. Zastanów się, jaka jest różnica między zdaniami: *siedzicie a siedzcie! uważacie a uważajcie! mówicie a mówcie!*

2. Czy zdania: *siedzcie! uważajcie! mówcie!* wyrażają samą tylko myśl, czy także jakieś uczucie?

Zdania, w których wypowiadamy myśl bez udziału uczucia, nazywają się zdaniami oznajmującymi, bo przez nie zawsze o czymś oznajmiamy. Zdania, w których obok myśli wyrażamy jakieś uczucia, nazywają się zdaniami wykrzyknikowymi. W piśmie po zdaniach oznajmujących kładziemy zwykle kropkę, po zdaniach wykrzyknikowych — znak !, zwany wykrzyknikiem.

3. W następujących przykładach wskaż zdania oznajmujące i wykrzyknikowe; przy wykrzyknikowych zastanów się, jakie uczucia one wyrażają.

Słońce wschodziło nad szeroką przestrzenią zieloności. Wonny wietrzyk powiewał przez błonie. Odgłos się dzwonka rozlegał przez łąny. O, jakże miło przy rannym chłodzie tak się zapuszczać w stepowe knieje! Jak tam miło oddychać pierściami całemi! Ileż to już lat minęło!

B. 4. Napisz kilka zdań oznajmujących i wykrzyknikowych.

LEKCJA 43.

A. 1. Jak możnaby nazwać takie zdania, jak : *kto stuka?* albo *czy byłeś w Krakowie?*

2. Daj kilka przykładów na zdania pytające.

Zdania, przez które o coś pytamy, nazywają się pytającemi. Po zdaniach pytających kładziemy w piśmie znak ?, zwany pytajnikiem.

3. Wskaż zdania oznajmujące, wykrzyknikowe i pytające.

A czy znasz ty, bracie młody, te pokrewne twoje rody, tych Górali i Litwinów, i Żmudź świętą, i Rusinów? A czy znasz ty bracie młody, twoje ziemie, twoje wody? Z czego słyną, kędy giną, w jakim kraju i Dunaju? A czy znasz ty, bracie młody, twojej ziemi bujne płody, pola bitew, ojców groby i pomniki starej doby? A czy wiesz ty, co w nich leży? O, niezawsze i nie-wszędzie, młody orle, tak ci będzie, jako dzisiaj przy macierzy! Kto tam zgadnie, gdzie osiedzisz, jaką wodą w świat popłyniesz, w której stronie walczyć będziesz i od czyjej broni zginiesz? Poznaj, pókiś jeszcze młody, co kochane było wprzód¹⁾, nim twoje serce krwią dziedziczną kochać mogło ziemię śliczną! Wyleć ptakiem z twego gniazda! Miłać będzie taka jazda: spojrzeć z góry na twoje ziemie i rodzinne twoje plemię!

¹⁾ Przez przodków.

B. 4. Przepisz, podkreślając zdania pytające.

Mnie wszystko tak cieszy, co swojskie, co nasze! I ludzie mi drodzy i mili! I nie wiem, co milsze nad wiejskie poddasze, nad ptaka, co w krzakach wciąż kwili, nad gwiazdkę, co w czystej kapie się krynicy, nad miesiąc, co z lasu wychodzi. I nie wiem, co milsze nad ludzkie wejrzenie! Co czystsze nad wodę przejrzystą? Co lepsze nad dobre u ludzi wspomnienie? Co droższe nad ziemię ojczystą?

LEKCJA 44.

A. 1. Co to jest zdanie?

2. Jakie należy wyróżniać zdania?

3. Co oznaczają zdania oznajmujące?

4. Co wyrażają zdania wykrzyknikowe?

5. Co to są zdania pytające?

6. Wskaż zdania oznajmujące, wykrzyknikowe i pytające.

Pójdźcie, o dziatki, pójdźcie wszystkie razem za miasto pod słup na wzgórek; tam przed cudownym klękniście obrazem, pobożnie zmówcie paciorek! „Tata nie wraca; ranki i wieczory we łzach go czekam i trwodze“. Słyszac to, dziatki biegną wszystkie razem za miasto pod słup na wzgórek; tam przed cudownym klękają obrazem i zaczynają paciorek. Wtem słyhać turkot. Wozy jadą drogą i wóz znajomy na przedzie. Skoczyły dzieci i krzyczą, jak mogą: „Tato, ach, tato nasz jedzie!“ Obaczył kupiec, lzy radosne leje, z wozu na ziemię wylata: „Ha, jak się macie?

co się u was dzieje? Czyście tęskniły do tata? Mama czy zdrowa? ciotunia? domowi?“ Ten sobie mówi i ten sobie mówi, pełno radości i krzyku. „Ruszajcie! — kupiec na sługi zawoła — ja z dziećmi pójdę do miasta“. Idzie, aż zbójcy obkoczą dokoła, a zbójców było dwunastu. Krzyknęły dziatki, do ojca przypadły. Truchleją sługi, struchlał pan wybladły, drżące ku zbójcom wznosił dłonie: „Ach, bierzcie wozy, ach, bierzcie dostatek, tylko puszczajcie nas zdrowo!“

B. 7. Przepisz, podkreślając zdania wykrzyknikowe.

Nie słucha zgraja. Wtem „Stójcie! stójcie!“ — krzyknie starszy zbójca i spędza bandę precz z drogi, a wypuściwszy i dzieci, i ojca, Idźcie! — rzekł — dalej bez trwogi!“ Kupiec dziękuje, a zbójca odpowie: „Nie dziękuj! wyznam ci szczerze, pierwszybyś pałkę strzaskał na twojej głowie, gdyby nie dziątek pacierze. Dzatki sprawiły, że uchodzisz cało, darzą cię życiem i zdrowiem, im więc podziękuj zato, co się stało!“

* LEKCJA 45.

A. 1. Wskaż zdania oznajmujące, wykrzyknikowe i pytające.

Ileż to lat minęło! — Czemuż nie przejdą łązy moje? — Mnogie po ulicach ruszały się tłumy. — Wzbił się wielki jęk tłumu. — Cóż to za człowiek? — Co to będzie, co to będzie? — Ach, ja się boję! — Gdziem ja nie był! — Cóż się

u was dzieje? — Niebo okryło się chmurami. —
Chmury zawaliły widnokrąg,

2. Powiedz kilka zdań oznajmujących.

3. Daj przykłady na zdania wykrzyknikowe
i pytające.

B. 4. Napisz opowiadanie o jakimś ciekawem
dla siebie wydarzeniu; posługując się zdaniami
oznajmującami, pytającami i wykrzyknikowemi.

II. CZĘŚCI ZDANIA.

LEKCJA 46.

A. 1. Przeczytaj podane niżej zdania i zastanów
się, o czym w każdym z nich jest mowa.

Noc przechodzi. — Zmierzch się rozprasza. —
Niebo się rozjaśnia. — Gwiazdy znikają. — Wze-
szło słońce. — Świat się przebudził. — Ptaki świer-
gocą, — Odezwał się skowronek. — Rolnik orze.

Wyraz, wskazujący na przedmiot, o któ-
rym jest mowa w zdaniu, nazywa się
podmiotem.

2. W następujących zdaniach wskaż podmiot:

Zgoda buduje, niezgoda rujnuje. — Jeden
buduje, drugi rujnuje. — Cierpliwy wytrwa. —
Głodny nie przebiera. — Rok traci, rok bogaci. —
Język sieje, ucho zbiera, — Kąkol nie zginie. —
Kłamstwo przeminie, prawda nie zginie. —
Słowa ulatują, pismo zostaje. — Suknia zdo-
bi, rozum robi. — Szczęście psuje, nieszczęście
hartuje¹⁾. — Szczęście odmienne bywa.

¹⁾ Zaprawia, wzmacnia.

B. 3. Przepisz podane niżej zdania, podkreślając w nich podmiot.

Mrok zapadał, zorze zbladły, zaiskrzyły się gwiazdy. Turkotały wozy, rżały konie, wiązały się rozmowy. Bekasy skrzeczały, gęsi gęgały, kaczory trąbiły. Noc była chłodna.

LEKCJA 47.

A. 1. Co nazywamy podmiotem zdania?

2. W podanych niżej zdaniach wskaż podmiot i zwróć uwagę, co się o nim w zdaniu mówi:

Człowiek mierzy, Bóg uderzy. — Głowa rządzi. — Głód tani, sytość droga. — Bóg rządzi, Bóg sądzi. — Bóg zasmuci, Bóg pocieszy. — Chłop orze, Bóg rodzi. — Człowiek pracuje, Bóg kieruje. — Oczy widzą, uszy słyszą. — Ogień płonie, woda płynie. — Ogień parzy, woda chłodzi.

Wyraz, przez który w zdaniu coś się mówi o podmiocie, nazywa się **orzeczeniem**.

3. W podanych niżej zdaniach wskaż podmiot i orzeczenie.

Księżyc zaszedł, zbladły gwiazdy. Niebo się zaróżowiło, weszło słońce. Pobudziły się ptaki, zaśpiewał skowronek. Świat się obudził. Słońce przygrzewa, mgły opadają, znika rosa. Powietrze stało się czyste, niebo wyblękitniało. Srebrzy się żyto, żłoci pszenica, zielenieją łąki.

B. 4. Przepisz podane niżej zdania, podkreślając w nich orzeczenia.

Przyszła niedziela. Dzień był pogodny. Słońce przygrzewało, powietrze było przejrzyste. Wieś się modliła. Kościół był pełny. Huknęły organy i zaczęła się msza. Organista grał, ksiądz śpiewał, lud się modlił. Msza się skończyła, ludzie się porozchodzili, kościół opustoszał. Nadeszło południe. Słońce piekło, upał był wielki. Ludzie wypoczywali.

LEKCJA 48.

A. 1. Co to jest zdanie?

2. Z ilu i z jakich części składa się zdanie?

3. Co to jest podmiot? Jaką część zdania nazywamy orzeczeniem?

4. W podanych niżej przykładach wskaż części zdania — podmiot i orzeczenie:

Ranek był śliczny. Powietrze było przejrzyste. Słońce świeciło jasno. Ziemię pokrywała nocna rosa. Przezroczą strugą wodna wiała się wśród drzew. Na rudawym pokładzie torfu kwitły błękitne niezapominajki. Ciche fale strumienia połyskiwały w słońcu. W powietrzu unosiły się owady. Na pole pomału dążyły ciężkie wołki. Ludzie spieszyli do pracy. Dzień zapowiadał się pogodnie i wesoło.

5. Czy podmiot i orzeczenie zawsze bywają jednowyrazowe, czy też mogą się składać także z dwóch lub więcej wyrazów.

B. 6. Przepisz, oddzielając w przytoczonych niżej zdaniach podmiot od orzeczenia kreską pionową, według wzoru, podanego w pierwszym zdaniu:

Zapadł || pogodny letni wieczór. Niebo po-
ciemniało, zamigotały gwiazdy, ukazał się duży,
srebrny księżyc. Dzień przeszedł wesoło. Ludzie
powrócili z pola. W oknach domów zamigotały
światelka. Gospodynie podawały wieczerzę. Po
niejakim czasie światła pogasły. Wieś pogrążyła
się we śnie. Zapanowała cisza. Od czasu do
czasu tylko dolatywały naszczekiwania psów.

LEKCJA 49.

A. 1. Z ilu części składa się każde zdanie?

2. Jaką część zdania nazywamy podmiotem
i co to jest orzeczenie?

3. Wskaż podmiot i orzeczenie.

Głód jest najlepszą przyprawą. — Dobry
gospodarz nigdy nie próżnuje. — Przyjacielska
przysługa nagrody nie potrzebuje. — Prawda
zawsze na wierzch wyjdzie. — Złe oczy wszystko
krzywo widzą. — Kawałek chleba nie spadnie
z nieba. — Szczęście trzyma z odważnymi. —
Słowo dobre stoi za datek. — Czas utracony nigdy
nie wróci. — Między cierniem kwitną róże.

B. 4. Przepisz, oddzielając podmiot od orzeczenia
kreską pionową.

Był sad. Drzewa owocowe ocieniały szerokie
pole. Spodem ciągnęły się grzędy. Tu schyla
sędziwe łysiny kapusta; tam wysmukły bób
obraca na nią tysiąc oczu; ówdzie podnosi złotą
kitę kukurydza.

LEKCJA 50.

A. 1. Wskaż podmiot w następujących zdaniach.

Był śliczny ranek. Niebo było pogodne. Słońce świeciło jasno. Wybrałem się z kolegami do lasu. Szliśmy kawał drogi polami i łąkami. Dopiero w południe stanęliśmy u celu wycieczki. Zapuściliśmy się daleko w głąb lasu. Zbieraliśmy grzyby i jagody. Czas schodził szybko. Słońce zaczęło zachodzić, a my byliśmy jeszcze w lesie. Powoli zapadał mrok. Po chwili otoczyła nas ciemność. Zabłądziliśmy. Dla odpoczynku usiedliśmy. Zaczął ogarniać nas sen. Nocowaliśmy do rana na murawie pod gołym niebem.

2. Czy podmiot zawsze bywa oznaczany zapomocą oddzielnego wyrazu?

B. 3. Przepisz, podkreślając orzeczenie:

Posłuchajcie! Opowiem wam bajkę. Razu pewnego zebrały się na radę wielką ptaki. Zleciały się małe ptaszki i wielkie orły, sępy i jastrzębie. Miał być obierany król. Narady ciągnęły się długo; wreszcie za wspólną zgodą królem miał zostać ptak najwytrwalszy w locie. Zaczęły się ćwiczenia. Wszystkie ptaki podniosły się w powietrze. Najwyżej wzbił się orzeł. Rozpotał on skrzydła pod samymi obłokami; tutaj jednak opuściły go siły: wielki ptak zawisł w powietrzu i wyżej lecieć już nie mógł. W tej chwili zerwał się z ramion orła mały ptaszek. Siedział on dotychczas spokojnie w piórach orła, więc nie był zmęczony i wzniósł się jeszcze wyżej. Ptaki obrały go królem, ale zawstydzony ptaszek

oddął pierwszeństwo orłowi. Odtąd panuje ptakom orzeł, a mały ptaszek za chęć zostania królem otrzymał nazwę mysikrólika.

LEKCJA 51.

A. 1. W podanych niżej zdaniach wskaż podmiot i orzeczenie i zwróć uwagę, z jakich wyrazów się one składają.

Leszek i Mieszek żyli w wielkiej przyjaźni. Razu pewnego poszli oni do lasu. Chodzili długo, wkońcu usiedli pod drzewem i zabawiali się miłą rozmową. Wtem nagle rozległ się ryk i z gęstego lasu wysunął się olbrzymi niedźwiedź. Przyjaciele zerwali się na równe nogi, ale na ucieczkę nie pozwolił im brak czasu. Czekala ich walka z niedźwiedziem. Niebezpieczeństwo było wielkie. Leszek przeraził się bardzo, opuścił przyjaciela i schronił się na wysokiej sośnie. Mieszkowi groziła niechybna śmierć, tylko cud uratował mu życie. Prawdziwych przyjaciół poznajemy dopiero w nieszczęściu.

Mowa nasza składa się z wyrazów, dlatego też oddzielne wyrazy: rzeczowniki, przymiotniki, czasowniki lub przysłówki, nazywają się częściami mowy. Jeden, dwa lub połączenie kilku wyrazów, oznaczających myśl skończoną, nazywa się zdaniem. Zdanie dzieli się zawsze na dwie części: podmiot i orzeczenie, są to więc części zdania.

B. 2. Przepisz, w każdym przykładzie oddziel części zdania kreską pionową i wskaż poszcze-

gólne części mowy, oznaczając rzeczowniki przez *r.*, przymiotniki — literą *pt.*, czasowniki — *cz.*, przysłówki — *ps.*

Głód jest najlepszą przyprawą. — Dobry gospodarz pilnie pracuje. — Prawda zawsze zwycięża. — Złe oczy wszystko krzywo widzą. — Szczęście trzyma z odważnymi. — Słowo dobre pociesza w zmartwieniu.

LEKCJA 52.

A. 1. Z podanych niżej części mowy ułóż zdania i wskaż w tych zdaniach podmiot i orzeczenie.

<i>wiosna,</i>	<i>przyjść,</i>	<i>wesoły,</i>
<i>maj,</i>	<i>ciepły,</i>	<i>pogodny,</i>
<i>drzewa,</i>	<i>pokrywać się,</i>	<i>liść,</i>
<i>kwiaty,</i>	<i>kwitnąć,</i>	
<i>łąka,</i>	<i>zielenić się,</i>	
<i>dzieci,</i>	<i>cieszyć się,</i>	<i>hawic się, wesoło.</i>

2. W podanych niżej przykładach wskaż części mowy i części zdania :

Słońko majowe ze snu już wstaje. W pobliskim lasku ptaszki szczebiocą. Słowiczek śpiewa pieśń nad pieśniami. Piosenka płynie dalekiem echem; chaty w dolinie wtórzają jej śmiechem. Wszystko się budzi, do zajęć wraca. Ożywia ludzi radość i praca.

B. 3. Przepisz i oddziel podmiot od orzeczenia kreską pionową.

Słońce się zniża. Niebo jest pogodne. Nadchodzi spokojny wieczór. Dokoła ciągną się zielone wzgórza. W dolinie zasypia łąka. Wszędzie panuje cichy spokój.

CZEŚĆ TRZECIA.

ZGŁOSKI I GŁOSKI.

LEKCJA 53.

A. 1. Podane niżej wyrazy przeczytaj głośno i wyodrębniaj wyraźnie części, na które je rozdzielasz podczas wymawiania:

a) chata, b) dojrzeć, c) burka, d) podróż,
chałupa, zajrzeć, palto, wycieczka,
pałac, spojrzeć, kołnierz, przechadzka,
dworzec, wejrzeć, kontusz, wyprawa.
zamek. wyrzeć. kamzela. wędrówka.

Części, na które dzielimy wyrazy podczas wymawiania, nazywają się zgłoskami albo sylabami.

2. Wymów wolno i wskaż, z ilu zgłosek składa się każdy z następujących wyrazów:

a) zboże, b) ziarno, c) pole,
żyto, mąka, łąka,
jęczmień, kasza, rżysko,
pszenica. kluski. ugór.
d) las, e) brzoza, f) kuźnia,
bór, brzezina, kowal,
gaj, sosna, kowadło,
dąbrowa. sośnina. młot.

3. Napisz na tablicy kilka wyrazów, wymawiając je wolno i dzieląc na zgłoski, według wzoru: *zbo - że, ży - to, ję - czmień.*

B. 4. Przepisz, dzieląc na zgłoski.

Nad wioską i nad borem, nad sadami i nad dworem, jasną blachą pobijany świeci kościół murowany. Stare drzewa wieży bronią. A gołębie krążą stadem nad plebanją i nad sadem.

LEKCJA 54.

A. 1. Podane niżej wyrazy podziel na zgłoski i zwróć uwagę, z ilu dźwięków składa się każda zgłoska.

a) Adam,	b) Staś,
Ewa,	Wojtuś,
Oleś,	Tadek,
Ela.	Wacek.

Dźwięki naszej mowy nazywają się g ło s k a m i. Głoski, które same przez się mogą tworzyć zgłoskę, nazywają się s a m o g ło s k a m i; głoski, które tworzą zgłoski tylko w połączeniu z samogłoskami, nazywają się s p ó ł g ło s k a m i.

2. Podane niżej wyrazy podziel na zgłoski i wskaż w nich samogłoski i spółgłoski.

a) okno,	b) zboże,	c) łąka,	d) pszenica,
oko,	żyto,	pole,	kukurydza,
ucho,	proso,	rola,	konopie,
echo.	trawa,	zagon.	tatarka.
e) gospodarz,	f) marka,	g) walka,	h) pałka,
rolnik.	karta.	kulka.	piłka.
i) szklanka,	k) panna,	l) fajka,	
bańka.	sanna.	szyjka.	

B. 3. Przepisz, dzieląc na zgłoski i podkreślając litery, oznaczające samogłoski.

Można przepłynąć rzekę, a u brzegu utonąć. — Gdy żyto wschodzi, a deszcz przechodzi, to się obrodzi. — Gdy żaby na brzeg wylażą, o deszczu marzą.

LEKCJA 55.

A. 1. Wymień kilka przedmiotów, znajdujących się w naszej klasie. Napisz ich nazwy na tablicy.

2. Z czego się składają wyrazy wymawiane, a z czego napisane?

3. Jaka jest różnica między głoskami a literami?

4. Wymów kilka głosek i napisz odpowiednie litery na tablicy.

Głoski wymawiamy i słyszymy, litery piszemy i widzimy. Litery są znakami pisanemi głosek.

5. Przepisz i podkreśl litery, oznaczające samogłoski.

Kraków leży nad Wisłą na lewym jej brzegu. Nad całym grodem panuje zamek, zbudowany na pagórku Wawelu. Tuż obok zamku widać katedrę, w jej środku oglądać można dużo rzeczy cennych i sercu naszemu drogich: tu są groby królów polskich, tu spoczywają zwłoki innych zasłużonych mężów.

6. Z ćwiczenia poprzedniego wypisz 9 liter, oznaczających samogłoski tak, aby żadna z nich nie powtarzała się dwa razy. Wymów samogłoski, oznaczone przez te litery.

7. Jaka samogłoska bywa oznaczana w piśmie polskim w sposób dwojaki?

8. Ile mamy w języku polskim samogłosek?

9. Ile liter używamy w piśmie polskim na oznaczenie samogłosek?

W mowie polskiej używamy 8 samogłosek:

a, e, i, y, o, u, ę, ą.

Samogłoski te oznaczamy w piśmie za pomocą 9 liter:

a, e, i, y, o, u, ó, ę, ą.

Litery **u** i **ó** są znakami jednej i tej samej samogłoski: *u*.

B. 10. Napisz kilka wyrazów, dzieląc je na zgłoski, i podkreśl w nich litery, oznaczające samogłoski.

LEKCJA 56.

A. 1. W podanych niżej wyrazach podkreśl litery, oznaczające samogłoskę *u*, i wytłumacz, dlaczego raz ją oznaczamy literą **u**, innym razem — literą **ó**.

a) kruk — kruki,	b) próg — progi.
buk — buki.	gród — grody,
żubr — żubry,	żłób — żłoby,
duch — duchy.	rój — roje.

2. Napisz podane niżej ćwiczenie:

a) 2 stogi — 1 stóg,	b) koła — kół,
2 brogi — 1 —	sioła —
2 rogi — 1 —	ziola —
2 wozy — 1 —	poła —
2 stoły — 1 —	zboża —

c) koło — kółko,	d) koza — kózka,
pole —	broda —
zioło —	osoba —

Samogłoska *u*, wymieniająca się na *o*, oznaczana bywa przez literę **ó**.

B. 3. Przepisz podane niżej wyrazy i wytłumacz ich pisownię.

a) miód,	b) główka,	c) kura,
dwór,	jagódka,	kogut,
dół,	pszczółka,	żuk,
wieczór.	szkółka.	much.

LEKCJA 57.

A. 1. Podane niżej wyrazy przeczytaj głośno, dzieląc je wyraźnie na zgłoski. Zwróć uwagę, z ilu dźwięków (głosek) składa się każda zgłoska i ilu liter potrzeba, aby ją napisać.

a) woda,	b) ręka,	c) jagoda,	d) las,
mleko,	noga,	malina,	sad,
kawa.	głowa.	jeżyna.	gaj.
e) komar,	f) Polak,		
robak,	Bułgar,		
ślimak.	Francuz.		

2. Rozłóż na zgłoski i w każdej z nich zwróć uwagę na liczbę dźwięków i liter.

a) duch,	b) kosz,	c) szyba,	d) czyżyk,
puch.	grosz.	szkło.	czapla.

3. Czy wszystkie zgłoski oznaczamy zapo-
mocą tylu liter, ilu potrzeba dźwięków do ich
wymówienia?

4. Ile dźwięków wymawiamy w wyrazie *kosz*?
zapomocą ilu liter oznaczamy go w piśmie.

5. Jeżeli czasem piszemy więcej liter, niż
wymawiamy dźwięków, to na co to wskazuje?

6. W podanych niżej wyrazach wskaż dźwięki,
które oznaczamy w piśmie zapomocą dwóch liter.

Czy są to samogłoski, czy spółgłoski?

a) chata, b) szabla, c) dzwon, d) czara,
chałupa. pałasz. dzban. czasza.

Niektóre spółgłoski, jak na przykład, *ch*,
sz, *dz*, *cz* oznaczamy w piśmie polskiem
dwoma literami.

B. 7. Przepisz, podkreślając te podwójne litery,
które oznaczają jedną spółgłoskę.

Miła swoja chatka, jak rodzona matka, —
Cudze kraje chwalmy, ale swój kochajmy! —
Z dużej chimury często pada mały deszcz. —
Gdy żyto wschodzi, a deszcz przechodzi, bywa
dobry urodzaj. — Rzecz uczciwa rzadko bez po-
żytku bywa.

LEKCJA 58¹⁾.

A. 1. Przeczytaj głośno, dzieląc wyraźnie na
zgłoski; wskaż spółgłoski, oznaczone podwójnymi
literami.

karp — 5 karpi — 2 karpie,
gołąb — 5 gołębi — 2 gołębie,
paw — 5 pawi — 2 pawie,

¹⁾ Wiomości, podane w tej lekcji, powinny już być dzieciom
znane z nauki pisania; gdyby jednak gruntowniejsze ich przyswo-
jenie i ściślejsze określenie natrafiło na trudności. to nauczyciel,
zależnie od potrzeby, powinien czas pewien przerabiać z dziećmi
odpowiednie ćwiczenia.

oś — 5 osi — 2 osie,
 kadź — 5 kadzi — 2 kadzie,
 koń — 5 koni — 2 konie.

2. Czy litera *i* oznacza w piśmie polskiem tylko samogłoskę *i*?

3. W podanych niżej wyrazach zwróć uwagę na sposób wymawiania początkowych spółgłosek. Jaka jest między niemi różnica?

a) pasek — piasek, b) sen — sień,
 bez — bies, zamek — ziomek,
 mech — miech, cena — cień.
 wór — wiór.

4. Wskaż spółgłoski miękkie i zwróć uwagę na sposób, w jaki zostały oznaczone w piśmie.
 kosa — kosi — koś — kośba — kosiarz
 groza — grozi — groź — groźba
 wóz — wozi — woź — woźcie — wieziecie
 płaca — płaci — płać — płąćcie
 siedzę — siedzi — siedź — siedźcie — siedzieć
 wina — wini — wiń — wińcie — obwiniać.

Przed samogłoską *i* oznaczamy miękkie spółgłoski tak samo, jak odpowiednie twarde; przed innemi samogłoskami oznaczamy miękkość spółgłoski literą *i*, a przed spółgłoskami *i* na końcu wyrazów — przez przecinek.

B. 5. Przepisz, podkreślając litery, oznaczające miękkie spółgłoski.

Wstań, o dziecię! Idź na pole, gdzie pot ludu wsiąka w rolę, gdzie pod jasnem naszym niebem kłosy brzęczą żytnim chlebem. Idź i słuchaj,

a w tym szumie może serce two zrozumie, jakie to tam rosy świecą, jak masz uczcić dolę kmiecią i zgrzebną sukmanę.

LEKCJA 59.

A. 1. Podkreśl litery, oznaczające spółgłoskę *ż*.

- a) rzeka — żaba, b) wyżeł, c) rzecz,
rzepak — żyto, czyżyk, rzemień,
jarzyna — jeżyna. żółw. rząd.

2. Jakiemi literami oznaczamy w piśmie polskim spółgłoskę *ż*?

Wytłumacz, dlaczego w podanych niżej wyrazach spółgłoskę *ż* oznaczamy przez **rz**.

- a) dwór : na dworze, b) on pierze : piórę,
mur : na murze. on bierze : biorę.
c) wierzę : wiara, d) futrzany : futro,
mierzę : miara. skórzany : skóra.

4. W podanych niżej wyrazach zwróć uwagę na sposób oznaczenia spółgłoski *ch*.

- a) chować — hodować, b) huk, c) chróst,
chwała — hańba, hałas, chaber,
chwyt — bohater, huragan. choina.
chór — hymn.

5. W jaki sposób oznaczamy w piśmie polskim spółgłoskę *ch*?

B. 6. Przepisz, podkreślając litery, oznaczające spółgłoskę *ż* i *ch*.

Na wysokim dębie kukuleczka kuka, lotne muszki chwyta, gąsieniczek szuka. Kukuleczka kuka, aż jej echo wtórzy. Wywróż mi, ptaszyno,

kiedy będę duży. Jęk się jakiś ozwał, niby skarga ducha: to w gałęziach skryty stary pu-
hacz puha. Nas nie straszy wcale jego lament
głuchy, bośmy za rozsądni, aby wierzyć w du-
chy. Chytra kuna czyha, szkodnica nielada, bo
do śpiących ptaszków w nocy się zakrada. Oj,
do czasu tylko jejność kuna hula, ładne ma
futerko: dosięgnie ją kula.

LEKCJA 60.

A. 1. Połóżcie dłonie na ciemieniu i wymawiaj-
cie wyraźnie, długo i przeciągle spółgłoski: s—z,
sz—ż, c—dz, cz—dż. Czy nie dostrzegacie ja-
kiej różnicy?

2. Czy podczas wymawiania spółgłosek: z, ż,
dz, dż nie wyczuwacie wyraźnego drżenia w gło-
wie? Czy czujecie to samo drżenie, gdy wyma-
wiacie spółgłoski: s, sz, c, cz?

Drżenie, które wyczuwamy w głowie pod-
czas wymawiania spółgłosek z, ż, dz, dż,
pochodzi stąd, że przy wytwarzaniu tych
spółgłosek drgają wiązadła głosowe,
Wiązadła głosowe są to dwa mięśnie, które,
niby dwie wargi, rozszerzają, zwężają lub
zupełnie zamykają otwór krtani. Gdy
k r t a ń jest szeroko otwarta, powietrze, które
podczas mówienia wypychamy z płuc,
swobodnie przez nią przepływa; gdy nato-
miast wskutek zbliżenia wiązadeł głosowych
otwór krtani jest znacznie zwężony, wów-
czas powietrze, wypychane z płuc, z trudem

przedostaje się przez krtań, naciska na wiązadła głosowe i wywołuje ich drganie; wtedy powstają takie dźwięki, jak: *z, ż, dz, dż*. Spółgłoski, przy których wytwarzaniu drgają wiązadła głosowe, nazywają się spółgłoskami dźwięcznymi, a spółgłoski, przy których wymawianiu wiązadła głosowe nie drgają, nazywają się spółgłoskami bezdźwięcznymi. Spółgłoski *z, ż, ż, dz, dż, dż* są spółgłoskami dźwięcznymi, a *s, sz, ś, c, cz, ć* są spółgłoskami bezdźwięcznymi. Samogłoski są dźwiękami dźwięcznymi, bo przy ich wymawianiu wiązadła głosowe drgają.

3. Jaka jest różnica między spółgłoskami: *f: w, p: b, t: d, k: g*? Połóż dłonie na ciemieniu i wymawiaj kolejno brzmienia¹⁾ tych spółgłosek.

Otwór krtani podczas wymawiania spółgłosek bezdźwięcznych.

Otwór krtani podczas wymawiania głosek dźwięcznych (samogłosek i spółgłosek dźwięcznych),

¹⁾ Jeżeli zamiast brzmień będziemy wymawiali nazwy spółgłosek, a więc zamiast *f, w, p, b* i t. d. *ef, wu, pe, be*, to się niczego nie dowiemy, bo obok dźwięku spółgłoskowego będziemy wymawiali samogłoskę, a ta jest zawsze głoską dźwięczną, więc zawsze, jak każda głoska dźwięczna, wskutek drgania więzadeł głosowych wywołuje drżenie czaszki.

4. Jakiego rodzaju są spółgłoski *s, c, sz, cz*, dźwięczne czy bezdźwięczne?

5. Jak brzmią spółgłoski dźwięczne, odpowiadające bezdźwięcznym *s, c, sz, cz*?

6. Jakie spółgłoski bezdźwięczne odpowiadają spółgłoskom dźwięcznym *b, d, g*?

B. 7. Czy spółgłoska *ch* jest dźwięczna czy bezdźwięczna? Odpowiedź napisz.

LEKCJA 61.

A. 1. Podane niżej wyrazy wymów głośno i wyraźnie i zwróć uwagę na litery, oznaczające spółgłoski *p, t, k*.

a) łapka — rybka,	b) chatka — budka,
chałupka — szybka,	matka — sąsiadka,
szopka — trąbka.	łopatka — wędka.
c) stuk — stóg,	
bruk — bróg,	
buk — Bug.	

2. Czy spółgłoski *p, t, k* oznaczamy zawsze tak, jak wymawiamy?

3. Dlaczego w wyrazach: *rybka, szybka, budka, stóg, bróg* spółgłoski *p, t, k* oznaczamy literami **b, d, g**?

4. Podane niżej wyrazy wymów głośno i wyraźnie i wskaż litery, oznaczające spółgłoski bezdźwięczne: *s, c, sz, ć*,

a) las — obraz,	b) tysiąc — pieniądz,
włos — powróż.	miesiąc — mosiądz.
c) kosz — wąż,	d) sieć — miedź,
pałasz — nóż.	nać — kadź,

5. Dlaczego spółgłoski *s, c, sz, ć* na końcu wyrazów: *obraz, powróż, pieniądz, mosiądz, wąż, nóż, miedź, kadź* oznaczamy literami *z, dz, ż, dź*?

B. 6. Przepisz, podkreślając litery, oznaczające spółgłoski *p, t, s, sz*. Wytlumacz ich pisownię, według wzoru.

a) płotki — płótek,	b) maska — masek,
schodki — schodek,	wiązka — wiązek,
kotki —	gałązka —
bratki —	laska —
sadki —	kóзка —
c) kaszka — kaszek,	d) łapka — łapa,
ścieżka — ścieżek,	rybka — ryba,
wstążka —	czapka —
łyżka —	trąbka —
myszka —	śrubka —

* LEKCJA 62.

A. 1. Czytaj, rozkładając na zgłoski.

Och, jasno, zielono, a wieczór tak cichy! Na gniazdo ptak leci, kwiat stula kielichy i perłą się rosy świecące. Tam wiejskie pacholę pofleca ¹⁾ z pagórka, tam dalej młyn szumi; tam trzody ku wodzie hasają doliną i szemrze zinęczona rzeczulka, i wstają mgły białe nad senną wioszczyną, i ozwał się dzwonek z kościółka: Anioł Pański...

2. Co nazywamy zgłoskami?

¹⁾ Gra od czasu do czasu na flecie.

3. Przeczytaj, rozłóż na zgłoski i wskaż samogłoski.

a) Ola, b) nauka, c) Wisła, d) Warszawa,
Ela, nausznik, Bzura, Kielce,
Oleś. naocznik. Pilica. Łomża.

4. Jakie głoski nazywamy samogłoskami?

5. Ile jest samogłosek w języku polskim?
Wylicz samogłoski polskie.

6. Napisz wyrazy: *stuk siekiery — stóg siana, bruk kamienny — bróg żyta, lud polski — lód zimny.*

7. W jaki sposób w piśmie polskim oznaczamy samogłoskę *u*?

8. Wymów głośno i powiedz, na czym polega różnica między spółgłoskami: *f: w, s: z, sz: ż, p: b, t: d.*

9. Wymów spółgłoski dźwięczne, odpowiadające spółgłoskom: *c, cz, ć.*

10. Jaka spółgłoska bezdźwięczna odpowiada głosowej *g*?

B. 11. Przepisz, podkreślając litery, oznaczające spółgłoski bezdźwięczne, raz, i litery, oznaczające spółgłoski dźwięczne, dwa razy.

Prawda, cnota i sprawiedliwość na jednym się gnieździe lęgną. — Oliwa nie brata się z wodą. — Niepoprawnym karanie nie pomoże.

CZEŚĆ CZWARTA.

KRÓTKIE STRESZCZENIE.

1. Przedmioty i cechy.

Natura obdarzyła nas zmysłami, zapomocą których poznajemy otaczający nas świat. Zapomocą wzroku widzimy, co się koło nas na bliższej lub dalszej przestrzeni znajduje; zapomocą słuchu rozpoznajemy dźwięki; smakiem rozróżniamy jakość pokarmów; powonieniem wyczuwamy zapachy; dotykiem rozpoznajemy wszystko, co się znajduje w bezpośredniej z nami styczności; zapomocą czucia odczuwamy ciepło, zimno, różne bóle i dolegliwości, jak na przykład: ból zębów, głowy i t. p.

Wszystko, co zapomocą zmysłów rozpoznajemy w otaczającym nas świecie, nazywamy przedmiotami, np. *człowiek, koń, dąb, stół, deszcz, błyskawica*.

Wszystko, co dostrzegamy w przedmiotach i co możemy o nich powiedzieć, nazywamy cechami przedmiotów.

I cechy i przedmioty poznajemy zmysłami, ale przedmioty rozróżniamy w świecie, a cechy w przedmiotach; przedmioty są częstkami otaczającego nas świata, a cechy — częstkami przedmiotów; przedmioty należą do świata, a cechy do przedmiotów.

Wśród przedmiotów rozróżniamy żywe i martwe. Do istot żywych zaliczamy ludzi, zwierzęta i rośliny, do przedmiotów martwych — rzeczy i zjawiska: *człowiek, chłopiec; koń, owca; dąb, bławatek* to przedmioty żywe; *stół, książka; deszcz, grzmot* są przedmiotami martwymi. Przedmioty żywe rodzą się, odżywiają, rosną i umierają, przedmioty martwe cech tych nie posiadają.

2. Wyrazy i ich podział znaczeniowy.

Nazwy przedmiotów i cech nazywamy wyrazami. Wyrazy wymawiamy i piszemy. Wyrazy wymawiane składają się z dźwięków, wyrazy napisane składają się z liter. Wyrazy, czyli nazwy przedmiotów i cech, trzeba odróżniać od samych przedmiotów i cech.

Między wyrazami a tem, co one oznaczają, jest taka sama różnica, jaka zachodzi między nami a naszymi imionami lub nazwiskami: my żyjemy, imiona i nazwiska nasze są przedmiotami martwymi. Każdy z nas, jak i inne istoty żywe, odżywia się, rośnie i rozwija; każdy, jak i inni ludzie, chodzi, pracuje, myśli, cieszy się, smuci i wykonywa najrozmaitsze czynności; o imionach naszych i nazwiskach tego powiedzieć nie można; są to przedmioty, zupełnie do nas niepodobne. Różnicę tę odczuwamy wszyscy; nazwiska nasze to nie my sami, lecz tylko nasze nazwy.

Każdy wyraz coś oznacza, ma zawsze jakieś znaczenie. Zwykłe znaczenie wyrazów nazywa się ich znaczeniem właściwym; znaczenie, które nadajemy wyrazom w pewnych tylko razach, nazywa się znaczeniem przenośnym. Naprzykład: *Janek zasnął w miękkiej pościeli*. — *Pod miękką śniegu pościelą zasnął krzewy i zioła*. Wyraz *pościel* w wypadku pierwszym jest użyty w znaczeniu właściwym, w wypadku drugim ma znaczenie przenośne.

Wśród wyrazów rozróżniać należy wyrazy samodzielne i niesamodzielne. Do samodzielnych należą takie wyrazy, które same przez się mają jakieś wyraźne znaczenie, np. *słońce*, *gwiazda*; *świeci*, *biały*. Niesamodzielnymi nazywamy takie wyrazy, które same przez się nie mają wyraźnego znaczenia, np. *a*, *i*, *ale*, *od*, *do*. Wyrazy samodzielne oznaczają przedmioty albo cechy.

Wyrazy samodzielne, oznaczające przedmioty, nazywają się *r z e c z o w n i k a m i*, np. *człowiek, chłop, rzemieślnik, Wacław, Marja, głowa, ucho, oko; on, ja, ten, tamten*.

Wśród rzeczowników rozróżniamy własne i pospolite. Rzeczowniki własne są to nazwy, które są własnością jednego tylko jakiegoś przedmiotu, np. *Wisła, Warszawa*. Rzeczowniki pospolite są to nazwy, które nadajemy całemu szeregowi podobnych przedmiotów, np. *rzeka, miasto*.

Wśród wyrazów, oznaczających cechy przedmiotów, należy wyróżnić takie, które oznaczają te cechy zależnie od czasu, i takie, które je oznaczają niezależnie od czasu. Wyrazy, oznaczające cechy przedmiotów zależnie od czasu, nazywają się *czasownikami*; wyrazy, oznaczające cechy przedmiotów niezależnie od czasu, nazywają się *przymiotnikami*; wyrazy (*lód*) *topnieje, stopniał* są czasownikami, wyrazy (*lód*) *zimny, twardy* należą do przymiotników. Cechy, oznaczane zależnie od czasu, są to czynności lub stany, np. *pracuję, pisałem, siedziałem*; cechy, oznaczane niezależnie od czasu, są właściwościami przedmiotów, np. *biały (śnieg), zimny (lód)*.

Czasowniki, oznaczając czynności lub stany przedmiotów, odpowiadają na pytania: *co robi przedmiot?* lub *w jakim znajduje się stanie?* np. *piszę, siedzę*. Przymiotniki, wskazując na właściwości przedmiotów, odpowiadają na pytania: *jaki? który? czyj? ile?* np. *połgodny (dzień), drugi (dzień), dwa (dni), nasz (dom)*.

Do wyrazów, oznaczających właściwości, należą wyrazy, oznaczające właściwości cech, np. (*słońce świeci*) *jasno*, (*dzieci bawią się*) *grzecznie*. Wyrazy, oznaczające właściwości cech, nazywają się *przysłówkami*.

Podział wyrazów można przedstawić w następującej tablicy.

Wyrazy samodzielne			Wyrazy niesamo- dzielne
oznaczające przedmioty	oznaczające cechy przedmiotów	oznaczające właściwości cech	
1. Rzeczowniki	2. Przymiotniki 3. Czasowniki	4. Przysłówki	

3. Zdanie i jego części.

Jeden wyraz lub połączenie dwóch lub więcej wyrazów, wyrażających jakąś myśl skończoną, nazywa się zdaniem, np. *piszę; mówię; słuchacie; uczniowie piszą; chłopcy bawią się na dziedzińcu szkolnym.*

Wśród zdań rozróżniać należy: 1) zdania oznajmujące, 2) wykrzyknikowe i 3) pytające. Zdania oznajmujące wyrażają myśl jakąś bez udziału uczucia, np. *Dziś mamy ładną pogodę.* Zdania wykrzyknikowe obok myśli wyrażają także jakieś uczucie, np. *Jaka dziś piękna pogoda!* Przez zdania pytające zwracamy się z jakimś pytaniem, np. *Jaka jest dziś pogoda?*

Każde zdanie rozkłada się na dwie części: podmiot i orzeczenie. Podmiot jest to część zdania, o której się mówi w zdaniu, orzeczenie jest częścią zdania, w której się coś wypowiada o podmiocie, np. *Słońce | wschodziło nad lasem. — Unosiły się | stada lekkich obłoków.*

4. Zgłoski i głoski.

Wyrazy możemy wymawiać lub pisać. Wymawiając wyrazy, rozkładamy je na części, np. *ja-go-da, je-ży-na, jo-dła, so-sna, świerk, dąb.* Części, na które rozkładamy wyrazy podczas wymawiania, nazywają się zgłoskami albo sylabami.

Zgłoski mogą się składać z jednego, dwóch lub kilku dźwięków, czyli głosek, np. *o-ko, o-kno, u-cho,*

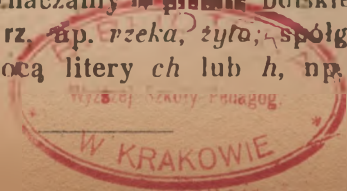
na-u-ka. Głoski, które same przez się mogą tworzyć sylabę, nazywają samogłoskami: głoski, które tworzą sylaby tylko w połączeniu z samogłoskami, są spółgłoskami. Głoski *a, o, e, y* są samogłoskami, dźwięki *p, b, t, d, s, z* należą do szeregu spółgłosek.

Język polski ma osiem samogłosek: *a, e, i, y, o, u, ę, ą*. Samogłoskę *u* oznaczamy w piśmie polskim literą *u* lub *ó*, np. *stuk, stóg*.

Wśród spółgłosek rozróżniamy dźwięczne i bezdźwięczne. Przy wymawianiu spółgłosek dźwięcznych wiązadła głosowe drgają, a podczas wymawiania spółgłosek bezdźwięcznych pozostają w spokoju. Drgania wiązadeł głosowych udzielają się głowie, to też odróżnianie spółgłosek dźwięcznych od bezdźwięcznych nie jest rzeczą trudną; wystarczy położyć dłonie na ciemieniu i wymawiać odpowiednie spółgłoski; jeżeli odczuwamy drżenie, jak przy *z, ż, dz, d, g*, to będzie to znakiem, że wymawiamy spółgłoski dźwięczne; spółgłoski takie, jak *s, sz, c, t, k* drżenia nie wywołują, bo przy ich wymawianiu wiązadła głosowe pozostają w spoczynku.

Takie wyrazy, jak *pasek i piasek, mara i miara, wór i wiór, sen i sień* wskazują, że niektóre spółgłoski możemy wymawiać twardo i miękko. Miękkość spółgłosek w piśmie polskim oznaczamy w rozmaity sposób: 1) przed *i* nie oznaczamy miękkości wcale, np. *bić*, jak *być*, 2) przed innemi samogłoskami oznaczamy miękkość spółgłoski literą *i*, np. *biały, bielić*, 3) przed spółgłoską lub na końcu wyrazów oznaczamy miękkość spółgłoski zapomocą przecinka, np. *koń, koński, proś, prośba*.

Spółgłoskę *ż* oznaczamy w piśmie polskim dwójako: literą *ż* lub *rz*, np. *rzeka, żyta*; spółgłoskę *ch* oznaczamy zapomocą litery *ch* lub *h*, np. *chować, hodować*.

T R E Ś Ć.

PRZEDMOWA	Str. 2
---------------------	-----------

Część pierwsza.

I. O przedmiotach i cechach (lekcje 1—6)	7
II. O wyrazach (lekcje 7—10)	14
III. Wyrazy samodzielne i niesamodzielne (lekcje 11—14)	20
IV. Rzeczownik (lekcje 15—18)	25
V. Przymiotnik i czasownik (lekcje 19—30)	30
VI. Przysłówek (lekcje 31—34)	46
VII. Rzeczownik—Przymiotnik—Czasownik—Przysłówek— Wyrazy niesamodzielne (lekcje 35—40)	50

Część druga.

I. Wyraz a zdanie (lekcje 41—45)	58
II. Części zdania (lekcje 46—52)	63

Część trzecia.

Zgłoski i głoski (lekcje 53—62)	70
---	----

Część czwarta.

Krótkie streszczenie	83
--------------------------------	----

